

Secavend Durakları ve Tefsirle İrtibatı

Sajāwand Waqfs and Their Connection with Tafsīr

Yusuf YURT

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir
Bilim Dalı
Asst. Prof., Giresun University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Tafsir, Giresun/Turkey

yusuf.yurt@giresun.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2512-4141

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Ağustos / August 2022

DOI: [10.53683/gifad.1091500](https://doi.org/10.53683/gifad.1091500)

Atıf / Citation: Yurt, Yusuf. "Secavend Durakları ve Tefsirle İrtibatı / Sajāwand Waqfs and Their Connection with Tafsīr". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/23 (Ocak/January 2023/1): 330-372

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Secavend durakları Kur'ân metninin tilaveti esnasında durulabilecek yerleri ve durmayla ilgili ilkeleri ve kuralları belirler. Konu ilk bakışta lafzî görünse de üzerinde hassasiyetle durulan konuların başında Kur'ân'ın anlam bütünlüğü korumak vardır. İlk dönemde yazılan vakıf ve ibtidâ kitaplarında konunun teorik yönü izah edildikten sonra, lafız itibarıyla cümlelerin tamamlandığı yerler; siyak sibak irtibatı gözetilerek anlamın tamamlandığı yerler ve mana ihlallerinin oluşabileceği yerler tüm Kur'ân metni üzerinde tek tek gösterilir. Bu işlemlerde mihvore konulan cümle bütünlüğü, mana bütünlüğü ve anlam bozulmaları gibi konular ayetlere anlam vermeye çalışanlar için de önemli hususlardır. Bu açıdan duraklarla ilgi temel eserler kıraat ilminin yanında tefsir ve meal çalışmaları için de vazgeçilmez eserdir. Diğer taraftan, durakların tesbitinde rivayetin yanında dirayet de kullanılmıştır. Ancak, aynı durak yeri için farklı isimlendirmelerin yapılması vb. durumlar konunun dirayet tarafının rivayet tarafından çok daha güçlü olduğunu gösterir. Makale günümüz mushaflarında yer alan secavend duraklarının da temelini oluşturan bazı klasik çalışmalardan örnekler vererek secavend duraklarının tarihi gelişimini inceler ve tefsirle olan irtibatını ortaya koymaya çalışır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Secâvend, Vakf, İbtidâ, Tilavet, Kur'ân.

Abstract

Sajâwand waqfs determine the places to stop during the recitation of the text of the *Qur'ân* and the principles and rules about stopping. Although it seems to be interested in the wording at first glance, when the subject is examined more closely, it is seen that the issue that is meticulously focused on is the integrity of the meaning. After explaining the theoretical aspect of the subject in classical waqf and *ibtidâ* books, the places where the sentences are completed in terms of words; the places where the meaning is completed by considering the context; The places where violations of meaning can occur are shown one by one on the entire text of the *Qur'ân*. Subjects such as sentence integrity, meaning integrity and meaning distortions are also important issues for those who try to give meaning to the verses. In this respect, the basic works related to the waqfs are indispensable works for *tafsîr* and translation studies as well as the science of recitation. In addition to *riwâyah*, *dirâyah* was also used in the determination of the waqfs. However, different naming for the same stop, etc. situations show that the *dirâyah* side of the issue is much stronger than the *riwâyah* side. The article examines the historical development of *sajâwand* waqfs by giving examples from some classical studies that also form the basis of *sajâwand* waqfs in today's mushafs and tries to reveal their connection with *tafsîr*.

Keywords: *Tafsīr, Sajāwand, Waqf, İbtidā, Recitation, Qur'ān.*

Extended Summary

In this study, the development of the subject of waqf and ibtidā, which are among the Qur'ānic sciences, is examined. This branch of science deals with the reading of the Qur'ān. It tries to ensure that the meaning of the Qur'ān is read without being corrupted. It has contributed greatly to the reading of the Qur'ān by both Muslims of Arab origin and Muslim nations who do not know Arabic language, even if they do not know its meaning, by standing in the right places without disturbing the meaning. Like every branch of science, it has its own literature and terminology. The development of this terminology and literature is closely related to the development of sciences such as language, syntax and tafsīr. It is understood that in the time of the Prophet, the knowledge of waqf and ibtidā were taught orally, and this science was taught while teaching the commands and prohibitions in the verses within the scope of the teaching of the Qur'ān for the Companions. When we look at the narrations from some Companions such as Umm Salama and Ibn 'Umar, it is also seen that some problems related to waqf and ibtidā issues arose during the period of the Companions. On the other hand, starting from the era of the Companions, the compilation, copying and beautification works on the Qur'ān continued for many centuries. Parallel to the developments in the Arabic language, a vowel system was invented, which is dissimilar than they are today, and dots were placed on the letters with the same character which they represent different sounds. It is known that Abū l-Aswad al-Du'alī pioneered this activities. Khalīl b. Aḥmad developed the present symbols of vowel system, and in the next mushaf writing activities, his system were employed. Considering more than a century of time between ed-Du'alī, who made the first study, and Halil, who gave the final shape to the existing vowel system, it can be concluded that such studies on the Qur'an were not completed in a short time, but took place over a long period of time.

With the developments of nahv, the science of waqf and ibtidā, which was previously taught orally, was also evolved. It is understood that the first name to write an independent work in this branch of science was Shayba Nisāh. The works of Abū 'Amr, Ḥamza and Nāfi', who are the imams of al-qiraat al-saba'; The work of Ya'qūb al-Ḥaḍramī, one of the imams of the al-qirā'āt al-'ashara, and the works of personalities such as al-Zajjāj, Ibn al-Anbārī, al-Naḥḥās, al-Dānī, al-Sājawandī, Ibn al-Jazarī were followed. In these books virtues, importance and the rules of Qur'ānic recitation are covered. Especially, where to stop and how to start and the points where waqfs are prohibited while reading; the points where the sentence or meaning will be complete and subjects such as recitation of Prophet were

emphasized. In the first part of such books, narrations and theoretical information about the subject are given, and in the second part, all types of waqfs are shown verse by verse over the entire text of the Qur'an. With these structures, the works are not intended for the public, but for scholars.

It is possible to divide these works into two groups, which use the definitions of waqf with terms such as "tām, kāfī, ḥāsen and qabīḥ" and the group expressed with terms such as "lāzim, muṭṭlaq, jāiz, mujawwez li wejhin, murakhkhaṣ darūraten, lā yajūzu".

The marking of the waqf signs in mushafs, in a similar way to the placement of the vowels on the text, is also important. Some studies shows that Ibn Aws al-Mukrī, assigned symbol letters for the waqfs in his book al-Wakf wa al-İbtidā before Sājawandī. In that study, the auther assigned some symbol letters for each kind of waqf. For example: for tām waqf letter ط; for kāfī waqf letter ك; for ḥāsen waqf letter ح are used as symbols.

Sejavendī, who developed and used the terms belonging to the second group, assigned a symbol letter for each waqf. The symbols he employes for each waqf, taking from the name of the waqfs, are as follows in his own order: ل for lā yajūzu; م for lāzim; ط for muṭṭlaq; ج for jāiz; ز for mujawwez li-wejhin; the letter ص for murakhkhaṣ darūraten. In his work of 'İlel al-Wuqūf, first, he treated the subject theoretically and then showed the waqfs of each verse of the surahs in order. He did not write words like tām, kāfī, ḥāsen, and qabīḥ at the end of the verses, as the authors of the first group did, but instead he wrote the symbol letters he assigned for each kind of waqf. It is seen that this terminology and method developed by him is generally accepted and became widespread in the Islamic world.

Today, the terminology of Sejavendī is used with some additions in the muṣḥafs published or approved by the Presidency of Religious Affairs in Turkiye and muṣḥafs published by the King Fahd Complex in Madina. Although the copies of Turkiye and Madina are mainly similar in terms of method and terminology, but there are some differences between them, both in the determination of the waqf places and the naming. The terminology belonging to the first group is used in the al-Jazāir edition of the Qur'an.

Although the abovementioned books are about recitation, they are also important works that contribute to tafsār in terms of dealing with the meaning of the verses, explaining the points where sentences and meanings are completed and the points that may cause meaning distortions. In this context, it is possible to evaluate the Qur'an as sources that cannot be ignored in translation and tafsār

studies.

Giriş

Sahabe döneminde yapılan cem' ve istinsah çalışmalarından sonra, Müslümanların hâkim olduğu coğrafyanın genişlemesi ve buna paralel olarak yabancılarla karışma, ana dilleri Arapça olmayan toplumların İslam'ı kabul etmeleri gibi yeni durumların beraberinde getirdiği ihtiyaçlar nedeniyle Kur'an metni üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, kelimelerin sonuna i'râb işaretleri konulması, yani metnin harekelenmesi; aynı şekilde yazılan ح - ح ; ج - ث - ت - ب - خ - غ gibi harf gruplarının arasını temyiz için noktalar konulması; metin içi durak yerlerinin belirlenmesi, ayet başlarının ve sonlarının işaretlenmesi; sure aralarına ayıraçlar konulması; tahmis, ta'sîr, cüz, hizip ve secde yerlerinin gösterilmesi; ayet sonlarına konan işaretlerin içerisine rakamlar yerleştirilmesi gibi faaliyetler söz edilen çalışmalarından bazılarıdır. Bunların her biri okuyucuya kılavuzluk etmek, Kur'an metnini doğru okunur ve anlaşılır kılmak gibi amaçlar için ihdas edilmiş yardımcı unsurlardır. Bu makalede sözü edilen çalışmalardan vakıf ya da diğer adıyla secavend durakları incelenecek ve tefsir ilmiyle irtibatı üzerinde durulacaktır.

Vakıf ve ibtidâ konusu günümüzde kıraat ilmi açısından kaydadeğer sayıda çalışma ile incelenirken¹, tefsir ilmi açısından yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve belirli örneklerle sınırlı kaldığı farkedilmektedir.² Bu nedenle konunun tefsirle irtibatı üzerinde daha fazla durmak faydalı olacaktır. Bu çalışma da bu bağlamda değerlendirilmeli, özgünlüğü bu noktada aranmalıdır.

Vakıf yerleri ve bunları gösteren işaretler günümüz dilbilgisinde metnin doğru anlaşılmasına yardımcı olsun diye kullanılan noktalama işaretlerine benzetilir. Bu bağlamda durakların Kur'an metnine sağladığı fayda, ya da işleve iki açıdan bakmak mümkündür. Birincisi, Kur'an metnine anlam verme

¹ Bz. Nihat Temel, *Kırâat İlminde Vakf ve İbtidâ*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991); Enes Yarız, "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi." *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (June 30, 2018), 161-172; Yakup Uzun, "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ", *Bilimname* 2021/44 (March 26, 2021), 163-205.

² Recep Koyuncu, *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşımında Vakf-İbtidânın Rolü (İbnü'l-Enbârî, Ed-Dânî ve Es-Secâvendî Örneği)*, (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Recep Koyuncu, "Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü", *Marife* 15/1, (30.06.2015), 163-188; Muhammed Ersöz, "Vakf-ı Murâkabe Ve Kur'an'ı Anlamaya Etkileri (Secâvendî'nin İlelü'l-Vukûf Adlı Eserindeki Açıklamalar Özelinde)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/40 (January 16, 2016), 159-186; İdris Yiğit, *Vakf ve İbtidânın Tefsire Etkisi, (Nesefi Bağlamında)*, (Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

çalışmasında, yani kelamın nerede başlayıp nerde bittiğini belirleyerek doğru anlam verme ve isabetli hüküm istinbat etme konusunda, tefsire yardımcı olur. İkinci ise kıraatiyle ibadet edilen kitap olması hasebiyle, günlük ibadetlerde ve diğer vakitlerde yaptıkları okumalarında ana dilleri Arapça olan ve olmayan Müslümanlara anlamını bozmadan Kur'ân'ı okumalarında kılavuzluk eder. Günümüz dünyasında Müslüman popülasyonunun ana dilleri dikkate alındığında büyük çoğunluğun okuduğu metni anlayamaması söz konusudur. Nitekim, 2010 yılında yayınlanan bir araştırmaya göre ana dilleri Arapça olmayan topluluklar bugün Müslümanların çoğunluğunu oluşturmaktadır.³ Vakıf çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu dönemlerde demografik yapıyla ilgili oransal bir bilgiye sahip olmasak da islam coğrafyasının genişlemesi sonucu anadilleri Arapça olmayan Fars, Türk, Berberî vd. milletlerin Kur'an okumalarına yardımcı olacak bazı çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu öngörmek yanlış olmasa gerekir. Yapılacak çalışma öyle bir nitelikte olmalıdır ki okuyan tarafından manası anlaşılmasa bile metnin, anlam bütünlüğü bozulmadan okunması temin edilmelidir.

İlk dönem mushaflarında durak yerlerini gösteren bir işaretleme olmadığı gibi ayet sonlarının da belirgin olarak işaretlenmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, tefsir kitaplarında bazı sûrelerin ayet sayılarıyla ilgili kaynaklarda verilen bilgilere bakıldığında⁴ ilk dönem mushaflarında ayet sonlarının işaretlenmesinde bir belirsizliğin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

Diğer taraftan günümüzde basımı yapılan bazı mushaf nüshaları üzerinde yapılan incelemede hem ayet sonlarının hem de sûre aralarının belirli şekillerle ayrıldığı tarafımızdan müşahade edilmiştir.⁵ Bu gözlem aslında yukarıda dile getirilen hususların, yani ilk dönem mushaflarında durak işaretleri bulunmadığını ve ayet sonu işaretleme sisteminin henüz tekemmül etmediğini de gösterir. Bazı çalışmalarda bu husus şöyle dile getirilir: *"Eski Mushaflarda âyet sonları iyice belirtilmediği gibi, âyet arası vakıf yerleri de işaretli değildi... Mushaf yazan hattatlar, zamanla âyetleri birbirinden ayırmak için ayet sonlarına bir yuvarlak dâire koymaya başladılar. Her beş ayetin sonundaki dâireye küçük bir kıvrık ekleyip onuncu ayetin sonundaki dâireyi de gül deseni şeklinde yaptılar."*⁶

³ <https://www.yenisafak.com/hayat/iste-69-milyarlik-dunyanin-din-nufusu-436757> (Erişim 03 Ocak 2021)

⁴ Celâlüddin Muhammed b. Ahmed El-Mahallî - Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir Es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn el-Mu'yesser*, ed. Fahrüddin Kubâde (Kâhire: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 2003), 1, 76, 598, 602, 604. ; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979, 2/1267, 9/5986, 9/6162, 9/6273).

⁵ Tayyar Altıkulaç, *Hz. Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerîf (Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası)* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2007), 14, 15, 16.

⁶ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: İFAV, 2009), 59.

Diğer taraftan, Kur'an'ın yazılması, ezberlenmesi, öğrenilmesi, öğretilmesi, okunması ve hatmedilmesi gibi hususlar Hz. Peygamber döneminden beri üzerinde titizlikle durulan konulardır. Müslüman toplumlarda bilindik eğitim kurumları olan cami, suffice, küttab ve kıraat eğitimi veren medreselerde bu eğitim ifâ edilmiştir.⁷ Hadis külliyatlarının “Fezâilu'l-Kur'an” bölümlerinde yer alan, “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir”⁸ ve “Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa, kıraatı nedeniyle bir sevap alır. Sevaplar da ona katlanır. Elif-lâm-mûm bir harftir demiyorum, elif bir harf, lâm bir harf, mûm de ayrı bir harftir”⁹, v.dğr. hadisler Hz. Peygamber'in konuya verdiği önemi gösterir. Bunların yanında bazı duaların öğretilmesiyle ilgili “Resûlullah, Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi bize bu duayı (istihare) öğretti”¹⁰, gibi ifadeleri de Hz. Peygamber'in sözkonusu dualara verdiği önemi göstermenin yanında ashabına Kur'an'ı nasıl özenle öğrettiğinin ipuçlarını da barındırır. Kur'an ilk günlerinden itibaren, eş zamanlı olarak hem yazılmış ve hem de ezberlenmiştir. Ezberlenmesine harcanan emek ve zaman yazılmasına harcanan emek ve zamandan daha az değildir. Bahsettiğimiz zamanlardaki yazma imkânları göz önüne alındığında bütün Müslümanların elinde yazılı bir mushaf olma imkânı yoktu. Kimi rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, Kur'an öğretiminde, insanlara önlerindeki ya da hafızalarındaki metni okurken nerede ve nasıl duracakları da öğretiliyordu. Diğer bir ifadeyle durak yerlerinin öğretimi şifahi yolla yapılıyordu.¹¹ Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)'in şu sözü bu konuda yeteri kadar aydınlatıcıdır:

“Biz, ömrümüzde her birimize Kur'an'dan önce imanın verildiği bir dönem yaşadık. Muhammed (a.s.)'a bir sure indiğinde biz o sûrenin getirdiği helali, haramı, emirlerini, yasaklarını ve bir de durulması gereken yerlerini öğrenirdik. Tıpkı bugün sizin Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi. Bugün bazılarını görüyoruz ki imandan önce kendisine Kur'an veriliyor. Bu kişiler Fatihâ'dan Nâs'a kadar Kur'an'ı okuyorlar da okuduklarının neyi emrettiğini, neden sakıncı olduğunu ve nerede durulması gerektiğini idrak

⁷ Kur'an eğitiminin Hz. Peygamber'den itibaren gelişim aşamalarına dair bk. İshak Kızılaslan, “Endonezya Tecrübesi Örneğinde İslam Ülkelerinde Kur'an Tedrisatı”, Tokat İlmîyat Dergisi 9/2 (Aralık 2021), 490 vd.

⁸ Tirmizî, “Fezâilu'l-Kur'an”, 15. (No: 2907)

⁹ Tirmizî, “Fezâilu'l-Kur'an”, 15. (No: 2910)

¹⁰ Buhârî, “Da'avât”, 48 (No.6382), “Tevhîd”, 10 (Hn.7390), Müslim, “Mesacid”, 134; Ebu Davud, “Salat”, 364 (No.1538), 365 (No. 1542); Tirmizî, “Deavat”, 79 (No. 3494). İbn Mâce, “İkametü's-salât”, 188, (No. 1383).

¹¹ Enes Yarız, “Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (30 Haziran 2018), s. 162.

etmiyorlar.”¹²

Bu rivayete dayanarak sahabe neslinin Kur’an’ı anlam bütünlüğüne riayet ederek tilavet ettiğini söylemek mümkün olsa da aynı dönemde duraklar konusunda bazı ihtiyaçların ortaya çıktığı da anlaşılmaktadır.¹³ İbn Ömer’in bu sözleri, tertîl’in tefsirine dair Hz. Ali’ye isnat edilen bir açıklama ve Hz. Peygamber’in kıraatine dair Ümmü Seleme rivayeti aslında var olan bir ihtiyacın göstergeleri ve yapılacak çalışmaların da dayanağı olarak değerlendirilebilir.

Burada alanla ilgili temel kaynaklarda konunun önemine dair görülen bazı açıklamalara yer vermek güzel olacaktır. Örneğin Enbârî (ö. 328/940) şöyle der: *“Vakıf ve ibtidâ bilgisi, Kur’an’ın i’rabına, manalarına ve garibine dair bilgileri tamamlayan hususlardandır. Okuyucunun tâm, kâfi ve kabih vakfları bilmesi gerekir.”¹⁴*

İskenderiyeli bir kıraat âlimi olan Nikzâvî (ö. 683/1234) de benzer bir şekilde şöyle der: *“Vakıf çok değerli, bir o kadar da tehlikeli bir ilim dalıdır. Herhangi biri için fasulları bilmeksizin Kur’an’ın manalarını bilmek ve şer’î delillerden hüküm çıkarmak olası değildir.”¹⁵*

İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) ise vakfın niçin gerektiği hususunu şöyle açıklar:

“Kârî için bir sûre veya kıssayı tek nefeste okumak mümkün değildir. Bu nedenle, okuma sırasında bazı kelimelere nefes yetmeyecektir. Hem okuyup hem nefes almak da söz konusu olamayacağından, teneffüs ve istirahat için bir durak yeri; ardından da tekrar okumaya başlamak için başlangıç yeri seçmek gerekecektir. Seçilecek yerler manayı ihlal eden, yanlış anlaşılmalara neden olan yerler olmamalıdır. Böyle yapıldığında, Kur’an’ın i’câzı ortaya çıkar ve maksadı anlaşılmış olur. İşte bu nedenledir ki dinin önde gelenleri bu konuyu öğrenmeye ve bilmeye teşvik etmişlerdir.”¹⁶

Bu alıntılarda yer aldığı şekliyle alimler konuyu Kur’an’ın i’rabıyla, anlamını bilmekle, hüküm istinbatıyla, mananın bozulmasıyla, yanlış

¹² Hâkim, *Müstedrek*, “Kitâbu’l-îmân”, 101 nolu hadis. Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, “Kitabü’s-Salat”, “Ebvabü salati’l-imam ve sıfati’l-eimme”, bölümü, 5290 nolu hadis; Dâni, *el-Muktefâ fi’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 4; Suyûtî, *el-İtkân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, 2015, 154.

¹³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 59.

¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *İzâhi’l-vakf ve’l-ibtidâ*, ed. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimeşk: Mecmeu’l-lugati’l-Arabîyye, 1390), 1/108; Suyûtî, *el-İtkân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, 1/282. Suyuti bu bilgiyi kısaltarak almıştır.

¹⁵ Suyûtî, *el-İtkân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, 2015, 155. Nikzavî’nin eserine ulaşamamıştır. Bu nedenle Suyutî’deki alıntıyla yetinilmiştir.

¹⁶ Şemsüddin Ebu’l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *En-Neşr Fi Kırâati’l-Aşr*, ed. Zekeriyâ ‘Umayrât (Lübnan: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 1/177. Ayrıca bkz. Suyûtî, *el-İtkân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, 2015, 154; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 318.

anlaşılmalara meydan vermemekle, doğru anlamının ortaya çıkmasıyla ve i'cazı gibi konularla ilişkilendirirler. Yani, konu sadece lafzın doğru okunması değil aynı zamanda kelamın doğru anlaşılmasıdır. Yani, lafızla ilgileniyor gibi görünse de bu ilimin asıl amacı Kur'ân'ın anlam bütünlüğünü korumaktır.

1. Tanım ve İlgili Kavramlar

Sözlükte durmak, durdurmak, yarıda kesmek, duraklamak, kelimenin sonunu sakın okumak gibi anlamlara gelen *vakf*'in¹⁷ ıstılahta ifade ettiği anlam alanlarına şu üç tarifile yer verilecektir:

*“Kırâattin nasıl edâ edileceğinin bilinmesini sağlayan, üzerine pek çok fayda ve istinbatın bina edildiği, ayetlerin anlamlarının kendisiyle açığa çıktığı, sorunlara düşmekten kendisiyle emin olunan yüce bir ilim dalıdır.”*¹⁸

*“Kârînin, okuduğu ayette yer alan anlam içeriğini dikkate alarak okumasını sağlayan ayet içi durma noktalarıdır.”*¹⁹

*“Okumaya tekrar başlamak niyetiyle, nefes alacak zaman kadar, sesi kesmeye vakıf denir. Vakıf yaparken ses kesildikten sonra, kısa bir süre durulup nefes alınır ve okumaya devam edilir. Vakıf kelimenin sonunda yapılır ve esas olan kelimenin sonunu sakın kılarak durmaktır, ancak bazı kelimelerin kendine has vakıf kuralları vardır. Yukarıda tarif edildiği şekliyle, kıraati kesmeye vakıf dendiği gibi, durulması bildirilen yerlere de vakıf denir.”*²⁰

Bu tanımlar çerçevesinde vakıf ıstılahta, Kur'an ilimlerinden bir ilim dalı, ayet içi durma noktaları ve okuyuşa usulünce ara vermek, şeklinde üç anlam alanını ifade eder.

Vakıf ile eş anlamlı olarak kullanılan diğer bir terim, kıraatten tamamen ayrılmak maksadıyla, okuyuşu kesmek anlamındaki *kat*' kelimesidir. Mananın tamam olduğu ayet sonlarında yapılır. Sonrasında tekrar okuma yapmak için istiaze gerekir. Ancak, bu iki kelimenin eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.²¹

Vakıf ile alakalı başka bir terim de *sekte*'dir. Tecvid ilminde sekte nefes

¹⁷ Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), “vkf”, 4/3886.

¹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/342.; Suyûfî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1394, 1/382.

¹⁹ Ünal, “Kur'ân'ın İç Düzeni”, 102.

²⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 339; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 33. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 259-260, 279.

²¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 339; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 33. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 259-260.

almadan sesi vakıf zamanından daha kısa bir süre kesmeye denir. Sekte yapılacak yerde ses kesilir, arada nefes almadan kısa bir süre beklenir, sonra okumaya devam edilir.²²

Sözlükte bir işe başlamak, takdim etmek, söze girmek, konuşmaya başlamak gibi anlamlara gelen *ibtidâ*²³ ise kıraat ilminde ilk defa veya durduktan sonra, okumaya devam etmek için, tekrar başlamaya denir.²⁴ Aslında vakıf, okuyuşu sonlandırma olmadığından; yani her duraklamadan sonra bir de başlangıç olacağından konu kaynaklarda *vakıf ve ibtidâ* başlığıyla yer alır.

Ayet sonları, Hz. Peygamber'in fiili sünnetiyle sabit durak yerleri kabul edildiğinden kaynaklarda karşılaşılan şu iki terime de burada yer verilecektir. Birincisi *ra'su'l-ayeh*, رأس الآية، رءوس الآي، terkididir. Literal olarak ayet başı anlamındaki bu terikle kıraat âlimleri ayet sonlarını kastederler. Örneğin Dâni, Fâtiha'nın ayet başlarını (الآي رؤوس): الضَّالِّينَ وَعَلَيْهِمُ الضَّلَاتِ، نَسْتَعِينُ، الرَّحِيمِ، الْعَالَمِينَ (الآي رؤوس) şeklinde sıralar.²⁵ Sıralanan kelimeler ayetlerin son kelimeleridir. İkinci terim ise *fâsıla*, فَوَاصِلٌ، فَوَاصِلَةٌ kelimesidir. Kıraat terimi olarak bu kelime bazı kaynaklarda *ayetin son kelimesi* olarak tanımlanır. Kelimenin son harfine de *el-harfü'l-fâsıla* adı verilir.²⁶ Bu tanıma göre ayetlerin fasılaları/فَوَاصِلِ الْآيِ şiiirin kafiyesine benzetilmiştir.²⁷ Diğer bazı kaynaklarda ise *fasıla*, *sonrasından bağımsız tam bir kelamın son kelimesidir*. Bu tarife göre fasılalar ayet sonunda olabileceği gibi başka yerde de olabilir. Yine son tanıma göre, tam bir cümle olarak sonrasında bağımsız, ayet sonları bir fasıla iken; her fasıla ayet sonu değildir. Yani, fasıla hem şartlarını taşıyan ayet sonunu ve hem de ayet sonu olmasa da cümle sonlarını ifade eder.²⁸

2. Konunun Dayanağı

Dini ilimlerde bir konuyu ayet, hadis ve sahabe uygulamalarına dayandırma geleneği bilinen hususlardandır. Kaynaklar incelendiğinde duraklar konusunda da bu yaklaşımın benimsendiği görülür. Şöyle ki, vakıf ve ibtidâ

²² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 339.

²³ Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît*, "bde", 1/126.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/177; Abdurrahman Çetin, "Vakf ve İbtidâ," *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 42/461.

²⁵ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*, ed. Gânim Kudurî el-Hamed (Kuveyt: Merkezi'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1414), 139.

²⁶ Abdurrahman Çetin - Tefvik Rüşdü Topuzoğlu, "Fasıla," *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), .

²⁷ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1394, 3/332.

²⁸ Dâni, *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*, 126; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1394, 3/332.

ilminin ilgili olduğu hususlar, yani ayetlerin doğru okunması ve doğru anlaşılması göz önünde bulundurularak iki grup ayetin vakıf ve ibtidâ'ya dayanak olduğu ileri sürülmüştür. Birincisi tefekkür, taakkül ve tebyîn ile ilgili ayetlerdir. Örneğin, "...Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır ve insanlar için ayetlerini iyice açıklar; umulur ki düşünürler..."²⁹; "Allah ayetlerini sizin için işte böyle iyice açıklıyor ki akledesiniz."³⁰; "Akleder iseniz sizin için elbette ki ayetleri iyice açıkladık"³¹, gibi ayetlerdir. Bu ayetlerde ilahi maksadın açıkça söylenmesinden, açıklanmasından, anlatılmasından ve anlaşılmasından söz edilir. Söz edilen şeylerin gerçekleşmesi ise sözün nerede başlayıp nerede bittiğiyle alakalıdır. Böylece Kur'an doğru anlaşılacak olacaktır.

İkinci grup ise tilavet konusundaki, diğer bir ifadeyle Kur'an'ın okunuşuyla ilgili ayetlerdir. Örneğin: "Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk"³²; ve "Kur'an'ı da tane tane oku!"³³, gibi Kur'an'ın nasıl okunması gerektiğini ifade eden ayetlerdir. Bu ayetlerde geçen tertil'i Hz. Ali (ö. 40/661) "harfleri tecvîd ile okumak ve vakıfları bilmek" diye açıklar.³⁴ Onun bu tefsiri, konunun dayanağı sayılmıştır.

Diğer taraftan, Peygamber (a.s.)'in fiili sünneti ve bazı ifadeleri de konunun dayanakları arasında sayılmıştır. Kaynaklarda *fi vasfi kıraati'n-nebî* vb. başlıklar altında Hz. Peygamber'in kıraat tarzıyla ilgili olarak, üç çeşit okumadan söz edilir. Bunlar: 1) Tercî' yapmaksızın med³⁵ ve tahkîk³⁶, 2) Terdîd³⁷ ve terci'³⁸,

²⁹ el-Bakara, 2/221.

³⁰ el-Bakara, 2/242.

³¹ Âl-i İmran, 3/118.

³² el-Furkân 25/32.

³³ el-Müzzemmil 73/4.

³⁴ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/282. İbnü'l Cezerî, *Neşr*, 1/177.

³⁵ Hadislerde med ile ilgili verilen örnekler, besmeleyi okurken *lafzatulâh*, *Rahmân* ve *Rahîm* kelimeleri ile Fatihâ'nın sonunda bulunan *dâllîn* ve sonrasında *âmin* kelimelerinin uzatılarak, yani med yapılarak, okunması örnekleri verilir. Bkz. Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'ân", 29. (No.5046); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/232 (No.12198).

³⁶ Tahkîk, kıraatin hız bakımından en yavaş icra şeklidir. Harflerin hakkını tam vererek, mahreçlerinden çıkararak, sıfatlarına riayet ederek, medleri gereği kadar uzatarak, tutulacak yerleri tutarak; hareke, ihfâ, izhar, iklâb, gunne vb, tecvîd kurallarını yerine getirmede, okuyuş hassasiyetinin en son imkânını kullanarak Kur'an okumaktır. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esaları*, s. 325.

³⁷ Okunan ayeti tekrar tekrar okumak demektir. Örneğin, Rasulüllah Mâide 5/118'i okurken böyle yaptığı rivayet edilmektedir. Bkz. El-Hemedânî, *et-Temhîd fi marifeti't-tecvîd*, s. 166, 186.

³⁸ Terci', sesi titretmek, nağme yapmak, sesi boğazda tekrar etmek anlamlarına gelir. Bkz. Çetin, *Kur'an Okumanın Esaları*, s. 353; Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 30. (No. 5047)

3) Teressül³⁹, tertîl⁴⁰ ve taktî' ile harf harf, ayet ayet okumak.⁴¹ Bazı kaynaklarda *zemzeme* de yani, “neredeyse anlaşılmayacak kadar gizli bir sesle tilavet etme” şekli de bunlara ilave edilir.⁴² Bunlardan başka bazı hadislerde de azap ayetini rahmet ile bitirmemek ve rahmet ayetini de azap ile bitirmemek gerektiğine dair uyarılar vardır.⁴³

Hz. Peygamber'in kıraatında ayet sonlarında durmasıyla ilgili eski yeni bütün kaynaklarda yer verilen, ilk ravisine nisbetle Ümmü Seleme hadisi olarak da bilinen, bir rivayette Ümmü Seleme Hz. Peygamber'in kıraatını şöyle anlatmıştır:

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يُقَطِّعُ قِرَاءَتَهُ»، يَقْرَأُ: { الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ } ثُمَّ يَقِفُ، { الرَّحْمَنِ }
{ الرَّحِيمِ } ثُمَّ يَقِفُ، وَكَانَ يَقْرَأُهَا { مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ }

Ümmü Seleme'nin şöyle dediği nakledilmiştir: “Rasulüllâh (a.s.), kıraatini ayet sonlarında dura dura yapardı. Fatihayı okuma usulü şöyleydi: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ der durur; الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ der durur; مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ der dururdu.”⁴⁴

Konuyla ilgili diğer bir rivayet de şöyledir:

عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سُئِلَ أَنَسٌ كَيْفَ كَانَتْ قِرَاءَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ: «كَانَتْ مَدًّا»، ثُمَّ قَرَأَ:
{ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ } بِمَدِّ بِسْمِ اللَّهِ، وَبِمَدِّ بِالرَّحْمَنِ، وَبِمَدِّ بِالرَّحِيمِ

Katade'nin naklettiğine göre Enes b. Malik'e Hz. Peygamber'in kıraatı soruldu. O da şöyle cevap verdi: “Med yaparak okurdu, örneğin بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ derken besmelede med yapardı. الرَّحْمَنِ ve الرَّحِيمِ kelimelerini okurken de uzatarak

³⁹ Teressül, Sahîh-i Müslim, “Kitabü's-Salat”, 203'de ve Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, “Kitabü's-Salat”, 30'da yer alan bir hadiste ifade edildiği şekliyle “Rasulüllâh'ın namazda Kur'an okurken içinde tesbih geçen yerde tesbih etmesi; isteme geçen yerde istemesi; sığınma geçen yerde sığınması”, kıraatı bu şekilde yapması anlamına gelen bir kelimedir. Hz. Aişe onun bu şekilde okuyuşunu “Kur'an'ı te'vîl ediyordu”, sözleriyle açıklar. Bkz. Buhârî, “Salât”, 4. (No. 877)

⁴⁰ Tertîl, Kur'an-ı Kerîm'i tane tane, yavaş yavaş okumaya denir. Bkz. Çetin, Kur'an Okumanın Esasları, s. 353.

⁴¹ Ebû Alâ Hasan b. Ahmed El-Hemedânî, *et-Temhîd fî marifeti't-tecvîd*, ed. Gânim Kaddûrî El-Hamed (Ammân: Dâru Ammâr, 2000), 159.

⁴² Abdullah Ali el-Meydânî, *Fadlu ilmi'l-vakf ve'l-ibtidâ ve hukmi'l-vakf alâ ruûsi'l-âyât* (Riyâd: Dâru'l-Kâsım li'n-Neşr ve't-Tevzi, 2002), 77.

⁴³ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, ed. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beirut, y.y.) “Salat”, 355 (No.1477); en-Nesâî, “Salât”, 37 (No. 939).

⁴⁴ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 23. (No: 2927); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 44/206, (No: 26583); Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Hurûf ve'l-Kırâât”, 1 (no: 4001).

okurdu.”⁴⁵ Buharî’de yer alan bu rivayet de Hz. Peygamber’in ayet sonlarında durarak okuduğu hususunu teyit eder.

İbnü’l-Cezerî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Ubeyde v.dğr. tarafından nakledilen Ümmü Seleme hadisinin hasen, senedinin de sahih olduğunu ifade eder.⁴⁶ Dâni de birçok tarikten gelen bu hadisi, ayet sonlarında durma konusunun temel dayanağı sayar.⁴⁷

Ebû Amr ve Beyhakî gibi bazı âlimler bu hadise dayanarak ayet sonlarında durmanın sünnet olduğu sonucuna varmışlar; sonrasıyla alakalı olsa da Hz. Peygamber’in sünnetine uymanın evlâ olacağı gerekçesiyle buralarda durmanın daha üstün/efdal olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸

Hz. Peygamber’in kıraatiyle ilgili diğer bir rivat de şöyledir. Ümmü Seleme’ye Hz. Peygamber’in namazı ve kıraati hakkında soru sorulmuş o da şu cevabı vermiştir:

كَانَ يُصَلِّي ثُمَّ يَتَأَمَّ قَدْرَ مَا صَلَّى، ثُمَّ يُصَلِّي قَدْرَ مَا نَامَ، ثُمَّ يَتَأَمَّ قَدْرَ مَا صَلَّى حَتَّى يُصْبِحَ، ثُمَّ نَعَتَتْ
قِرَاءَتَهُ، فَإِذَا هِيَ تَنَعَتْ قِرَاءَةً مُفَسَّرَةً حَرْفًا حَرْفًا

“Hz. Peygamber (a.s.) namaz kıları, sonra namaz kıldığı kadar uyurdu. Sonra uyuduğu kadar daha namaz kıları. Sonra namaz kıldığı kadar uyurdu. Sabah olana değin böyle yapardı.” Ümmü Seleme bu bilgiyi verdikten sonra, Hz. Peygamber’in okuyuşunu da *قِرَاءَةً مُفَسَّرَةً حَرْفًا حَرْفًا* olarak nitelendirmiştir.⁴⁹

Bu rivayetlerde yer alan bilgileri özetlemek gerekirse, Hz. Peygamber’in ayet sonlarında durduğu ve bunu yaparken de ayetlerin son kelimelerini uzattığı anlaşılmaktadır. Ayrıca onun harf harf açıklanan bir kıraat tarzına sahip olduğu da ifade edilmektedir. Bazı müellifler bu rivayetlerde yer alan bilgileri şöyle değerlendirirler:

“Hz. Peygamber bazen, mana tamam olmasa bile, fâsılaların yerini açıklamak için her ayetin sonunda dururdu. Kimi zaman da kıraati harf harf müfesser olsun diye mananın tamam olmasına riayet ederdi. Böyle yaptığı zamanlarda ayet sonlarında durmayı iltizam etmezdi. Bu nedenle, gerektiğinde insanlara ayetlerin nerede başlayıp

⁴⁵ Buharî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 29. (No. 5045)

⁴⁶ İbnü’l-Cezerî, *En-Neşr Fî Kirââtî’l-Aşr.*, 1/178.

⁴⁷ Dâni, *el-Muktefâ fi’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 12.

⁴⁸ Dâni, *el-Muktefâ fi’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 11; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/178; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ‘ulûmî’l-Kur’ân* (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988), 1/344.

⁴⁹ Tirmizî, “Fazâilü’l-Kur’ân”, 23, (No: 2923).

nerede bittiğini göstermek için, anlam tamam olmasa bile, ayet sonlarında durmak güzeldir. Diğer taraftan, insanlara ayet sonlarını göstermek gibi bir gereksinim olmadığında, anlam tamam olmadan durmak güzel olmaz.”⁵⁰

Konuyla ilgisi açısından, Hz. Peygamber’in vurgu hatası yapan bir hatibi uyardığına dair rivayete de burada yer vermek güzel olacaktır:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، أَنَّ رَجُلًا حَطَبَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، فَقَدْ رَشَدَ، وَمَنْ يَعْصِيهِمَا، فَقَدْ غَوَى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "بِئْسَ الْخَطِيبُ أَنْتَ، قُلْ: وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ

Adiy b. Hâtim’in naklettiğine göre, “Allah ve Peygamberine itaat eden doğru yolu bulmuştur, ikisine isyan eden!” diyerek duran bir kimseye Hz. Peygamber: “Sen ne kötü bir hatipsin; ‘Kim Allah’a ve O’nun resulüne isyan ederse’, de” şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁵¹ Onun bu tavrını, “şahsın vakıf ve iptida yapılacak yerlere riayetsizliğinden hoşlanmadı” şeklinde yorumlayan bazı kıraat alimleri bu rivayetten şöyle bir çıkarım yaparlar: Hadis, beşer kelimada yapılan çirkin bir duruşun Peygamber (a.s.) tarafından iyi karşılanmadığını bildirir. Buna kıyaslandığında, Allah’ın (c.c.) kelimada yapılacak benzer hatalar daha çirkindir ve daha fazla sakınılması gereken bir husustur.⁵²

Sahabenin bu konudaki yaklaşımı hakkında verilebilecek en güzel örneklerden biri Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)’in şu sözü olsa gerektir:

“Biz, ömrümüzde her birimize Kur’an’dan önce imanın verildiği/nasip kılındığı bir dönem yaşadık. Muhammed (a.s.)’a bir sure indiğinde biz o surenin getirdiği helali, haramı, emirlerini, yasaklarını ve bir de durulması gereken yerlerini öğrenirdik. Tıpkı bugün sizin Kur’an’ı öğrendiğiniz gibi. Bugün bazılarını görüyoruz ki imandan önce kendisine Kur’an veriliyor. Bu kişiler Fatihâ’dan Nâs’a kadar Kur’an’ı okuyorlar da okuduklarının neyi emrettiğini, neden sakındırdığını ve nerede durulması gerektiğini idrak etmiyorlar.”⁵³

Bu rivayetin Beyhakî versiyonunda ise söz konusu bu kişilerin yaptığı kıraat için, “yemeye elverişli olmayan hurmaları atar gibi etrafa saçıyor” nitelemesi de

⁵⁰ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân Fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1/345.

⁵¹ Müslim, “Cuma”, 48.

⁵² Dâni, *el-Muktefâ fi’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 4.

⁵³ Hâkim, *Müstedrek*, “Kitâbu’l-îmân”, 101; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *Kitâbü’l-Kaṭ’ ve’l-i’tinâf*, ed. Abdurrahman b. İbrahim El-Matrûdî (el-Memleketu’l-Arabiyyetu’s-Suûdiyye: Dâru Alemlî’l-Kütüb, 1992), 12; Dâni, *el-Muktefâ fi’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 4; Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 2015, 154.

delildir. Aynı şekilde İbn Ömer'in ifadesi de bu konuyu öğrenme hususunda sahabenin icmaı bulunduğunu gösteren başka bir delildir. Diğer taraftan, gözde tabiiilerden Medinelilerin imamı Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'ka' ve arkadaşı imam Nâfi' b. Ebî Nuaym, Ebû Amr b. 'Alâ, Ya'kûb el-Hadramî, Âsım b. Ebi'n-Necûd v.dğr. selef-i sâlihın imamlarının da vakıf ve ibtidâyi öğrenme ve itina gösterme konularında yaptıkları, sahilik derecesini aşır tevâtür derecesinde bize kadar ulaşmıştır. Onların bu konudaki sözleri maruf, kitaplarda yazdıkları da meşhurdur. Bu nedenle olsa gerektir ki halef âlimlerinden çoğu icazet veren hocalara vakıf ve ibtidâ konusunu bilmeden hiç kimseye icazet vermemelerini şart koşmuşlardır. Yine aynı nedenle olsa gerektir ki imamlarımız kendi ilk hocalarından tevârüs ettikleri bir gelenek olarak bizi her bir harfte durdururlar ve parmaklarıyla durulacak yerleri bize gösterirlerdi.”⁶⁰

İbnü'l-Cezerî, sahabe ve selef-i salihîn'in yaklaşımını böyle özetledikten sonra durak yerlerinin öğretilmesiyle bazı örnekler de verir. Mesela, “Tabiîn'in ilim, fıkıh ve mukteda bih önderlerinden Şabî'den bize ulaşan sahil bilgiye göre kendisi şöyle demiştir: فَإِنَّ مِنْ عَلَيَّهَا فَإِنَّ اَیَّتİNİ OKUDUĞUNDA, وَالْإِحْرَامَ وَجْهَهُ رَبِّكَ دُو الْجَلَالِ وَالْإِحْرَامَ اَیَّتİNİ OKUMADAN DURMA!”⁶¹

Burada durakların belirlenmesinde ölçüt kabul edilen temel noktalara da değinmek yerinde olacaktır. Bazı âlimlere göre durakta esas olan şey, Hz. Peygamber'in kiraatiyle ilgili rivayetlerde yer aldığı üzere, kelamın ya da anlamın tamam olup olmadığına bakmaksızın, ayet sonudur. Diğer taraftan bu alanda içtihadı mesağ olduğunu düşünen âlimlerin durak yerlerini belirlemede bazen mananın tamam olmasına; bazen de kelamın tamam olmasına göre durak yerlerini değerlendirdikleri ve bunlara ayrı ayrı isimler verdikleri görülür. Bunların dışında vakf yapmada ölçünün nefesin kesilmesi olduğunu düşünenler de vardır.⁶²

Diğer taraftan, alanla ilgili yazılan kitaplarda durakların tayini hakkında söz söyleyecek kişilere bazı kıstaslar getirilmiştir. Örneğin sahayla ilgili ilk kitap yazanlardan biri olan Nehhâs (ö. 338/950) şöyle der: Tâın durakları tayin edecek kişi nahivci, farklı kiraatleri ve tefsiri bilen; rivayetleri bilip bunları birbirinden ayırma becerisine sahil ve Kur'an'ın indirildiği dili bilen biri olmalıdır. Ayrıca,

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, Neşr, 1/177; Suyûtî, *El-İtkân Fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, 2015. 155.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kiraâti'l-aşr*, 1/225.

⁶² Nihat Temel, “Kıraatte Vakf-İbtida Ve Anlama”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 271–305; Yakup Uzun, “Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtida”, *Bilimname* 2021/44 (26 Mart 2021), 168; Yarız, “Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi”, 162; Ali Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli* (Medine-i Münevvere: Mecmeu'l-Melik Fehd, 2006), s. ۲.

fakihler arasındaki ihtilafları bilmeyi de bu maddelere ilave edenler de vardır.⁶³ Yine Endülüüs âlimlerinden Dâni de (ö. 444/1053) tâm, kâfi ve hasen vakıflarla ilgili kitabında yer alan malumatı müfessirlerin sözlerinden, kurrâ'nın ve nahivcilerin kitaplarından seçtiğini söyler.⁶⁴

3. Secâvendî Öncesi Durak Çeşitleri

İlk dönem mushaflarında vakıf yerleri de dahil bugün mushaflarda yer alan pek çok yardımcı unsur yer almıyordu. Bunların mushaflara yerleştirilmesi uzun zaman almıştır. Hz. Aişe ve İbn Mes'ûd gibi bazı sahabilere nisbet edilen "*Mushafı ona ait olmayan şeylerden tecrîd edin*"⁶⁵ ifadesinde görüleceği üzere, ilk devirlerde Müslümanlar Kur'an'a ait olmayan şeylerin mushaflara yazılmasına olumlu bakmamışlardır. Ancak belirtmek gerekir ki durak işaretleri, noktalama ve harekeleme gibi yardımcı unsurların o gün mushaflarda işaretlenmiş olmaması onların uygulamada olmadığı anlamına gelmez. Zira Kur'an, henüz iki kapak arasında toplanmadan önce de mana bütünlüğüne uyularak okunuyordu. Aslında, irâb, icâm ve durak yerleri gibi uygulamada riayet edilen şeylerin Mushaflara işlenmesi pratikte zaten yapılan şeylerin yazılı hale getirilmesinden ibarettir. Arap olmayan milletlerin İslam'a girmeleri ve Kur'an'ı okuma ihtiyaçları bu kabil çalışmaları zorunlu hale getirmiş, önceleri iyi karşılanmayan bu gibi durumlar sonraki nesiller tarafından hüsnü kabul görmüştür.⁶⁶

Duraklarla ilgili çalışmaları harflere nokta koyma, hareke koyma gibi Kur'an metni üzerinde yapılan çalışmaların bir devamı olarak değerlendirmek mümkündür. Metin üzerinde söz konusu bu çalışmalarla ilgili olarak kaynaklarda Ebu'l-Esved ed-Düeli (ö. 69/688), Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708), Nasr b. Âsım el-Leysi (ö. 89/708), Hasan el-Basri (ö. 110/728), Halil b. Ahmed (ö. 175/791) gibi zâtların isimleri anılmaktadır.⁶⁷ Ancak Subhî Salih'in (ö.1986) haklı olarak ifade ettiği gibi bu çalışmaları bir kişiye mal etmek doğru ve makul olmaz.⁶⁸ Bu zatların çalışmalarından sonra sadece duraklarla ilgili ilk eser veren âlimler ve eserlerinden bazıları şunlardır: Tâbiünden Şeybe b. Nisâh'ın (ö. 130/748) *Kitâbü'l-Vukûf*⁶⁹; kıraat-i seb'a imamlarından: Ebû Amr b. Alâ'nın (ö. 154/771), *el-Vakf ve'l-İbtidâ'sı*⁷⁰; Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın (ö. 156/773) *el-Vakf ve'l-*

⁶³ Nehhâs, *Kitâbü'l-Kaṭ' ve'l-i'tinâf*, 18.

⁶⁴ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1.

⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 687.

⁶⁶ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 688.

⁶⁷ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 687.

⁶⁸ Subhî Salih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Derseadet, ts.), 91.

⁶⁹ Abdurrahman Çetin, "Vakf ve İbtidâ", *TDVİA* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 42/463.

⁷⁰ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. el-Alâ", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/96.

*ibtidâ'sı*⁷¹; Nâfi' b. Abdîrahmân el-Medenî'nin (ö. 169/785) *Vakfu't-Temâm'*⁷²; kıraat-i aşere imamlarından Yakûb el-Hadramî'nin (ö. 205/821) *Vakfu't-Temâm'*⁷³; Zeccâc'ın (ö. 311/923) *el-Vakf ve'l-ibtidâ'sı*⁷⁴; Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *Kitâbü'l-Kat' ve'l-i'tinâfı* (*Kitâbü'l-Vakf ve'l-ibtidâ'*)⁷⁵; Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Kitâbü'l-Kat' ve'l-i'tinâfı* (*Kitâbü'l-Vakf ve'l-ibtidâ'*)⁷⁶; Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ'sı*⁷⁷; Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) *İlelü'l-vukûf*⁷⁸ adlı eseri. Daha sonraları İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*⁷⁹ ve Üşmûnî'nin (ö. 1100/1689) *Menâru'l-hüddâ fi beyânî'l vakf ve'l-ibtidâ'* adlı eserleri de alanda itibar edilen kaynaklar arasındadır. İlk dönem müelliflerinden bir kısmının kıraat-ı seb'a ve kıraat-i aşere imamlarından olması; bir kısmının da dilci olması dikkat çekicidir. Yine bu zâtların vefat yıllarına bakıldığında, konu hakkında müstakil eser yazımına hicri 2. asırdan başladığı görülür.

Zaman ilerledikçe vakıf çeşitleriyle ilgili değişik ıstılahlar ve rumuzlar geliştirilmiştir. Hicri 9. Asır kıraat âlimlerinden İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu konuda kavram kargaşası olduğunu söyleyerek bunlara yönelik bazı eleştiriler getirir:

*“Ulema bu alanda bazı ıstılahlar geliştirse de yapılan taksimin çoğu, disiplinsiz ve sınırsızdır (gayr-ı munzabıt ve lâ münhasır). Hatta bu alanda en çok ıstılahı Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî geliştirmiştir. Ancak el-İhtidâ adlı kitabımızda da gösterdiğimiz gibi, birçok yerde kendi geliştirdiği ve seçtiği ıstılahların sınırını taşımış, çizdiği sınırların dışına çıkmıştır.”*⁸⁰

İbnü'l-Cezerî'nin de işaret ettiği gibi konuyu Secavendî öncesi ve sonrası diye ikiye ayırmak mümkündür. Bu bağlamda ilk olarak, Secavendî'ye kadar olan zaman aralığında tanımlanan durak çeşitleri ve bunlara ait terimler incelenecektir. Bu dönemde vakıfları iki, üç, dört ve beş, hatta sekiz kısma ayıranlar olmuştur. Şöyle ki: Vakıflar öncelikle *ızdırârî* ve *ihtiyârî* olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Bunların ilki, kelamın faydasız oluşu başka bir ifadeyle bir anlam ifade etmemesi, anlamı bozması gibi nedenlerle sadece nefesin yetmemesi

⁷¹ Tayyar Altıkulaç, “Hamza b. Habîb”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/512.

⁷² Tayyar Altıkulaç, “Nâfi' b. Abdîrahmân”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/289.

⁷³ Tayyar Altıkulaç, “Ya'kûb el-Hadramî”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/283.

⁷⁴ Emrullah İşler, “Zeccâc”, *TDVİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/173-174.

⁷⁵ Emin Işık, “İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir”, *TDVİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/24-26.

⁷⁶ Muhammed Eroğlu, “Nehhâs”, *TDVİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/542-543.

⁷⁷ Abdurrahman Çetin, “Dâni”, *TDVİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/459-461.

⁷⁸ Altıkulaç, “Secâvendî”, 36/268-269.

⁷⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *TDVİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557.

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr Fî Kırâ'âtî'l-'Aşr.*, 1/178; Yarız, “Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi”, 170.

ya da öksürük vb. sebeplerle mecburiyetten durulan; taammüden durmanın câiz olmadığı, tamamlanmamış bir kelam üzerinde yapılan vakıftır. Literatürde *kabih vakıf* denildiğinde bu kısım kastedilir.⁸¹ İkinci çeşit ise, lafız ve mana yönünden tamamlanmış kelam üzerinde gerçekleşen vakıf, diğer ifadeyle *ihtiyârî* vakıftır. Bu vakıf çeşidi tamamlanmış bir kelam üzerinde gerçekleşmesine rağmen durağın önündeki ve ardındaki kelam ile lafız ve mana açılarından olası irtibatları yönüyle ıstılahta *tâm*, *kâfi* ve *hasen* gibi kısımlara ayrılmıştır.⁸² Bunun yanında, bölümlemeyi geniş tutmadan vakıfları *tâm* ve *kabih* şeklinde iki kısma ayıranlar da vardır.⁸³

İbn Enbarî'ye izafe edilen görüşe göre vakıf *tâm*, *hasen* ve *kabih* olmak üzere üç çeşittir.⁸⁴ Ebû Amr ed-Dânî'nin aktardığına göre bazıları üçlü taksimi, *tam/muhtâr*, *câiz/kâfi* ve *kabih* şeklinde yaparlar.⁸⁵ Dânî kendisine en doğru gelen taksimin *tâm* *muhtâr*, *kâfi* *câiz*, *sâlih* *mefhûm*, *kabih* *metruk* olmak üzere dörtlü bölümleme olduğunu söyler.⁸⁶ Bazıları da vakfı, *tâm* olan, *tam* gibi olan, *nâkıs* olan, *nakıs* gibi olan, *hasen* olan, *hasen* gibi olan, *kabih* olan ve *kabih* gibi olan şeklinde sekiz kısma ayırmışlardır.⁸⁷ Sınıflamaya dair ayrıca, *tâm* ve *etemm*, *kâfi* ve *ekfâ*, *hasen* ve *ahsen*, *sâlih* ve *aslah*, *kabih* ve *akbah*⁸⁸ gibi ifadelerin yanında, *tamâm*, *ceyyid*, *mefhum* gibi terimlerin kullanıldığı da görülür.⁸⁹ Burada yaygın olarak kabul gören *tâm*, *kâfi*, *hasen* ve *kabih* terimlerinin izahı yapılacaktır.

Vakıf-ı *tâm*, kelam tamam olduğunda yapılan, *ihtiyârî* bir vakıftır. Bir kelamın *tam* olması demek, kendinden sonrasına lafız ve mana yönünden bir bağlantısının olmaması demektir. Böyle bir vakfa, kelamın lafız ve mana yönünden tamamlanmış olması; diğer bir ifadeyle kelamın mutlak surette tamam olması nedeniyle vakf-ı *tâm* denilir. Böyle bir durakta durulur ve ardından, sonrasıyla okumaya devam edilir.⁹⁰ Üzerinde durmanın ve duraktan sonra gelen kelimeyle başlamanın güzel görüldüğü durak yerleri şeklinde de tarif edilir.

⁸¹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 13.

⁸² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kirââtî'l-aşr*, 1/178.

⁸³ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 7.

⁸⁴ el-Enbarî, *İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/149; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 155; Tayyar Altıkulaç, "Secâvendî," TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009, 36/268-269.

⁸⁵ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 7.

⁸⁶ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 7; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 156; Tayyar Altıkulaç, "Secâvendî," TDVİA, 2009, 36/268-269; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 269.

⁸⁷ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 158.

⁸⁸ *Kabih-Akbah* sınıflaması İtkân'da görülür. Bk. *el-İtkân*, 256-257.

⁸⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 269.

⁹⁰ el-Enbarî, *İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/149; ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 8; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kirââtî'l-aşr*, 1/178.

Genellikle fasılalar, ayet sonları ve kıssaların bitim yerlerinde bulunur.⁹¹ Ümmü Seleme hadisinde de yer aldığı şekliyle Fatiha'nın, her bir ayet sonunda durularak okunması; yani Fatihayı "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ", "أَحْمَدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ", "الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ", "إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" ve "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" v.dğr. ayetlerinin sonlarında durarak okumak bu duranın örneklerindedir. Yine, وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ayetinin⁹² sonunda durmak ve gelen إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ile başlamak;⁹³ ayeti⁹³ ile başlamak; إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ile başlamak da bu çeşidin örneklerindedir.⁹⁴

Tam vakıflar genellikle kıssa bitimlerinde, fasılalarda ve ayet sonlarında olmakla birlikte bazen ayet bitiminden önce, ya da ayet bittikten sonra müteakip ayet içerisinde hatta bir, iki ve daha fazla sayıda ayet sonrasında da gelebilir. Örneğin وَجَعَلُوا أَعْرَٰضَهُمْ أَهْلِيهَا آدِلَةً ayetinde⁹⁶ olduğu gibi, bazen daha ayet bitmeden, ayetin içerisinde gelir. Belkis'a ait bu cümle lafız ve mana itibarıyla tamamlandığından آدِلَةً kelimesinde, ayet sonu olmadığı halde, tâm vakıf ile durulur. Sonrasında Allah'ın (c.c.) beyanı olan ayetin son cümlesi وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ile kıraate devam edilir. Burada, Belkis tarafından söylenmiş söz ile zât-ı uluhiyyete ait ifade karışmasın diye arada durulmuştur. Aynı durum لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي ayetinde⁹⁷ de söz konusudur. Übey b. Halef'e nisbet edilen⁹⁸ bu ifade ile Allah'a (c.c.) ait, وَكَانَ الشَّيْطَانُ وَآيَاتِكُمْ لَتَمُرُونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ayet sonu olmasına rağmen tam durak takip eden ayetindeki⁹⁹ leyl kelimesinde yer alır. Leyl öncesine atfedilerek بالليل و بالصبح -gece ve gündüz- anlamı ya da وَمُصْبِحِينَ وَمُكَلِّبِينَ anlamı verildiğinden mana burada tamam olmaktadır.¹⁰⁰

Tâm duraklar kendi içlerinde hepsi aynı kuvvet, ya da derecede olmayıp

⁹¹ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 5, 8; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kirââti'l-aşr*, 1/226-227.

⁹² el-Bakara 2/5.

⁹³ el-Bakara 2/6.

⁹⁴ el-Bakara 2/20.

⁹⁵ el-Bakara 2/21.

⁹⁶ en-Neml 27/34.

⁹⁷ el-Furkân 25/29.

⁹⁸ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 8.

⁹⁹ es-Sâffât 37/137-138.

¹⁰⁰ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 8.

tamam olma açısından daha güçlü ve daha zayıf derecelerine ayrılırlar. Örneğin, sözün bitmiş olması, sonrasına muhtaç olmayışı, sonrasının da kendisine muhtaç olmayışı gibi sebeplerle tât durak olan bir yer, durak öncesi ve sonrası arasında görülen anlam irtibatı nedeniyle, kâfiye yakın tât durak olarak nitelenir. Bunların kâfi değil de kâfiye yakın tam durak olarak isimlendirilmeleri söz konusu mana irtibatının kâfi duraklardaki kadar güçlü olmamasıdır. Mesela, Kehf 4. ayetin sonunda, ولدا وينذر الذين قالوا اتخذ الله ولدا, üzerinde vakf-ı tam ile durulur. Mûteakip 5. ayetin ilk cümlesi من علم بذلك ما لهم بئذ من علم ayetiyle tilavete devam edilir. 4. ve 5. ayetler arasında her ne kadar anlam bağı bulunsa da 5. ayete ait olan tümce, kendi başına bir anlam ifade etmede 4. ayetten bağımsızdır. İkinci bir örnek vermek gerekirse, yine Kehf 5. ayette yer alan ولا لآبائهم ولا ayetinin sonu da tam duraktır; üzerinde durulur ve hemen ardındaki من أفواهمم تخرج من أفواهمم kısmıyla okumaya devam edilir. Aynı ayette yer alan bu iki cümle arasında anlam irtibatı olsa bile, kendi başına anlam ifade etme açısından, cümleler birbirlerinden bağımsız oldukları düşünülmüş ve tât durak olarak değerlendirilmiştir.¹⁰¹

Diğer taraftan, kimi tât duraklara *en tât olan* anlamında *etem* durak adı verildiği görülür. Dâni gibi bazı bilginler bu durumun ayet sonlarında olan tât vakıflarda görüldüğünü söyler.¹⁰² Örneğin, وَإِيَّاكَ تَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ve مُلْكُ يَوْمِ آلَافِ يَوْمِ الْأَلْبِينِ ayetlerinin¹⁰³ sonları birer tât duraktır. Ancak birincisi ikincisine nisbetle daha tât, ya da *etem*'dir. Çünkü, ikinci ayet, hitap olması yönüyle, mana bakımından sonrasıyla daha kuvvetli bir irtibata sahiptir.¹⁰⁴

Vakf-ı kâfi ise şu şekilde tarif edilir: Durağın iki tarafında yer alan cümleler arasında irtibat bulunur; ancak bu irtibat lafız yönüyle değil de mana yönünden olursa durak *vakf-ı kâfi* adını alır. Mana açısından irtibatı olsa da sonrasına ihtiyaç duymaksızın kendi içerisinde yeterli bir anlam ifade etmesi ve kendi anlamıyla yetinilmesi açısından bu adı alır. Gerek ayet sonlarında ve gerek başka yerlerde sıkça görülür.¹⁰⁵ Bunlar, üzerinde durmanın ve sonrasıyla kıraate devam etmenin cevazı açılarından, *vakf-ı tât*'a benzer. Yani durmak ve sonraki kelimeyle başlamak güzel kabul edilmiştir. Bu tür vakıflara *mefhum* adı da verilir.¹⁰⁶ Kaynaklarda bu durağa dayanak olarak bir hadise yer verilir. Şöyle ki, başkasının okuduğu Kur'an'ı dinlemekten hoşlandığını söyleyen Rasulüllâh (a.s.) İbn

¹⁰¹ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 9.

¹⁰² Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 10.

¹⁰³ *el-Fatıha* 1/4-5.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kırââti'l-aşr*, 1/179-180.

¹⁰⁵ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 10; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kırââti'l-aşr*, 1/180.

¹⁰⁶ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 10; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kırââti'l-aşr*, 1/178.

*ancak sonrasıyla başlanması güzel olmayan vakıf çeşidi olarak tanımlanırken*¹¹¹, İbnü'l-Cezerî tarafından *durulan yerin önündeki ve ardındaki cümleler arasında lafız yönünden irtibat bulunan durak* şeklinde tarif etmektedir.¹¹² Yine İbnü'l-Cezerî cümleler arasındaki irtibatın lafzi olmasından söz ederken Dâni hem lafız hem de mana yönünden olması gerektiğinden bahseder.¹¹³ Duraktan önceki ifade anlamlı bir cümle olduğundan, diğer bir ifadeyle ayete yanlış anlam verilmesine neden olmadığından üzerinde durulması güzel karşılanmış, bu nedenle durağa da hasen adı verilir. Bazen sâlih vakıf adıyla da anılır. Anlamlı bir cümle olduğu için üzerinde durmak câiz görülse de sonrasıyla olan lafzî alakadan dolayı durulan yerden okumaya başlamak caiz görülmez. Örneğin Fâtiha 2' de, *الْحَمْدُ لِلَّهِ* diyerek durmak, anlamlı bir cümle olduğu; kasıt anlaşıldığı için hasen kabul edilmiş, ancak durduktan sonra *رَبِّ الْعَالَمِينَ* ile başlayarak devam etmek, lafzi alaka nedeniyle yani, sıfat ile mevsufun arası ayrılmış olacağından güzel görülmez. Bu tür duraklarda ayet sonları, daha önce söz edilen Ümmü Seleme hadisi nedeniyle, "devamıyla başlanmaz" hükmünden istisna tutulur.

Hasen vakıflar arasında da tefâdül, yani birbirinden üstün olma durumu söz konusudur. Genellikle ayet sonlarında olanlar, arada yer alanlardan daha güzel, *ahsen* kabul edilir.¹¹⁴

Kabîh vakıf ise kelimeler lafız ve mana yönünden tamam olmadan yapılan vakıf çeşididir. Diğer bir ifadeyle, tâm, kâfi ve hasen gibi vakıf çeşitlerinin dışında kalan, okunan kelimeler ile ne kastedildiği anlaşılmayacak ya da yanlış anlam çıkacak şekilde yapılan vakıflardır. Faydasız olmak, bir anlam ifade etmemek ve anlamı ifsat etmek gibi nedenlerle, nefes kesilmesi gibi zaruri bir neden olmadıkça, taammüden böyle bir vakıf yapmak caiz görülmez. Nefes kesilmesi gibi zaruri bir nedenle yapılmış ise durulan yerin öncesinden başlanarak okunması gerektiği ifade edilmekle beraber, geriden alınarak okunmaması halinde bir şey gerekmeyeceği de söylenir.¹¹⁵ Örneği *بِسْمِ اللَّهِ* ifadesinde *بِسْمِ* üzerinde durmak ve *اللَّهُ* kelimesiyle başlamak; Fatiha'da *الْحَمْدُ* deyip durmak, *اللَّهُ* '1 söylememek ; *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* terkinde *مَالِكِ* üzerinde durup *يَوْمَ الدِّينِ* ile okumaya devam etmek; *رَبِّ الْعَالَمِينَ* terkinde *رَبِّ* üzerinde durup *الْعَالَمِينَ* 'den başlayarak

¹¹¹ el-Enbârî, *İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/150; Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 11.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kırââti'l-aşr*, 1/178.

¹¹³ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 11; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kırââti'l-aşr*, 1/178.

¹¹⁴ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 10, 11; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kırââti'l-aşr*, 1/178; Suyûtî, *El-İtkân Fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2015., 156.

¹¹⁵ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 13; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kırââti'l-aşr*, 1/178; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 156; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 270.

okumaya devam etmek; yine *عَرِ الْمَغْضُوبِ; صِرَاطَ الَّذِينَ* gibi terkipler üzerinde cümle tamam olmadan durmak bu çeşit vakıf rnekleridir. Yine A'raf 137'de *وَمَت كَلِمَةَ رَبِّكَ* tamam olmadan durmak da bu türün örneklerindedir.¹¹⁶ Bir ayette ifade edilen hükümün dışında kalan kelimedeki vakfetmek, yani öncesinden bağımsız bir kelam üzerinde durmak da kabih duruş kabul edilir. Örneğin Nisâ 11'de, *وَأَبُوهُ*, *وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ* ve *وَأَبُوهُ* *ebeveyh* üzerinde durmak, ya da En'âm 36'da *إِنَّمَا* *يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى* *mevtâ* kelimesi üzerinde durmak da kabih duruş örnekleridir. Bu ayetlerde üzerinde durulan kelimeler öncelerinde ifade edilen hükme ait değildir.¹¹⁷ Bu tür vakıfları kurala bağlamak isteyen âlimler: “*Muzâf-muzâfunileyh, sıla-mevsûl, sıfat-mevsûf arasında durmak; ayrıca fâilsiz fil, mef'ulsüz fâil, haber'siz mübtedâ, isim'siz inne ve kâne ile kardeşleri, cevapsız kasem, cezasız şart, ma'tuftsuz ma'tufunaleyh, bedelsiz mübdelün minh, müstesnâsiz müstesnaminh, vb. üzerinde vakıf yapmak*” gibi durumların tamamını kabih vakıf örnekleri olarak sayarlar.¹¹⁸

Diğer çeşitler gibi vakf-ı kabihler de nitelik olarak birbirinden farklı derecelere ayrılır. Bir kısmına sadece kabih denirken diğer bazılarında daha çirkin anlamında *akbah* nitelemesi yapılır. Örneğin, *لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا* deyip durmak ve sonrasındaki *إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ* kısmıyla¹¹⁹ devam etmek; *فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ* ¹²⁰ ayetinde lafzatullah üzerinde durmak; Yine *فَلَمَّا أَلْتَصَفُ وَلَا بِرَبِّهِ* ¹²¹ üzerinde durmak ya da *يَأْتِيهَا* ¹²² üzerinde durmak; *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي* ¹²³ ayeti üzerinde durmak anlamı bozan, yanlış anlam doğuran daha çirkin, *akbah* olan vakıf örnekleri sayılır. Hatta Mâun 4'te *فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ* üzerinde durmak bile mutlak olarak namaz kılanları kınama anlamı taşımasından dolayı daha çirkin, *akbah* kabul edilir. Bu kabil bir duruş sadece nefesin kesilmesi vb. bir zorunluluk halinde söz konusu olabilir. İstem dışı yapılan böylesi duruşlar, yeniden okunarak düzeltilmelidir. Yanlış anlamı düzeltmeden, yani kalınan yeri öncesiyle okumamak, büyük bir hatadır

¹¹⁶ Diğer örnekler için bk. Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 13; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kiraââtî'l-aşr*, 1/178; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 156.

¹¹⁷ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 14.

¹¹⁸ Enbârî, *Îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/116-117; Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 15-16; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kiraââtî'l-aşr*, 1/181; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 156; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 269.

¹¹⁹ el-Mâide 5/17.

¹²⁰ el-Bakara 2/258.

¹²¹ en-Nisâ 4/11.

¹²² en-Nisâ, 4/43.

¹²³ el-Bakara 2/26.

ve okuyucuyu günahkâr yapar.¹²⁴

Şimdi yukarıda sıralanan durak yerlerini, alana dair kaleme alınmış dört temel kaynaktan örneklendirmek istiyoruz.

Örnek 1: *el-Kat' ve'l-îtinâf*, Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338)

Medînelilerin ve Basralıların okuyuşuna göre Fâtîhatu'l-kitâb'da okuyuşu kesip, sonrasında başlamanın hasen, güzel olduğu üç yer vardır. Bunların ilki مالك يوم الدين dir. İkincisi وإياك نستعين dir. Üçüncüsü de surenin sonudur.¹²⁵

Örnek 2: *Îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, İbn Enbârî (ö. 328)

“Besmele, yani بسم الله الرحمن الرحيم cümlesinde, muzaf olduğu için بسم kelimesinde durmak kabih'tir. الله üzerinde durmak, ardından sıfat geldiği için hasendir, tam değildir. Sıfat olduğu için الرحمن üzerinde durmak da hasen'dir, tam değildir. الرحيم üzerinde durmak ise vakf-ı tâm'dır.

الحمد üzerinde durmak kabihtir. الحمد üzerinde durmak ahsen olsa da tâm değildir. Zira الرحمن الرحيم kelimeleri lafzatullah'ın sıfatlarıdır. Sıfat-mevsuf bağından dolayı lafzatullah üzerinde durmak vakf-ı tâm olmaz.

الرحمن الرحيم üzerinde durmak da hasendir, çünkü ملك يوم الدين de lafzatullah'ın sıfatıdır.

Muzaf olduğu için ملك üzerinde durmak kabih'tir. Aynı şekilde, yani muzaf olduğu için اليوم'de durmak da kabihtir. الدين ise sonrasına muhtaç olmayan bir kelime olması hasebiyle tâm duraktır.

نعبد إياك kısmında ise إياك üzerinde durmak kabihtir. Çünkü نعبد ile mansuptur ve nasbedene muhtaçtır. نعبد üzerinde durmak hasendir, ancak tâm değildir. Çünkü وإياك نستعين cümlesi نعبد إياك üzerine atfedilmiştir. نستعين fiiliyle mansup olduğu için ikinci إياك üzerinde durmak da kabihtir. Kendinden sonrasına ihtiyaç duymadığından نستعين üzerinde durmak ise tâm'dır.

اهدنا الصراط المستقيم cümlesine gelince, الصراط kelimesi اهدنا ile mansup ve ona

¹²⁴ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*,13; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kirââti'l-aşr*, 1/181.

¹²⁵ Nehhâs, *Kitâbü'l-kağ' ve'l-i'tinâf*, 23.

bağlı olduğundan اهدنا kelimesi üzerinde durmak kabihtir. الصراط üzerinde durmak da sıfat-mevsuf arası ayrıldığı için kabihtir. المستقيم üzerinde durmak ise hasen olsa da tât değildir. Çünkü ikinci الصراط kelimesi birincisinin tercümesidir, ondan söz etmektedir. Aradaki bu bağdan dolayı durak hasen olur.

İkinci صراط üzerinde durmak da kelimenin الذين'ye muzâf olması nedeniyle kabihtir. Yine أنعمت عليهم cümlecığı الذين'nin sılası olması ve sıla ve mevsûl tek harf konumunda olması nedenleriyle الذين üzerinde durmak da kabihtir. أنعمت üzerinde durmak da عليهم ile olan bağı nedeniyle kabihtir. عليهم'de durmak da tât değildir; hasen'dir. Çünkü غير المغضوب tamlaması الذين'nin sıfatı olarak kesreli okunmaktadır. İzfâttan dolayı غير üzerinde durmak da kabih'tir. Aynı şekilde المغضوب kelimesinde durmak ta kabîh'tir. ولا الضالين üzerinde durmak ise الضالين kısmının kendine atfedilmesi nedeniyle vakf-ı hasendir, tam değildir. الضالين ise tât duraktır. Fâtihatü'l-kitâb'da Kufelilerin sayımına göre dört adet tât durak vardır: İlki بسم الرحمن الرحيم'in sonu; ikincisi يوم الدين'in sonu; üçüncüsü نستعين'in sonu; dördüncüsü ise ولا الضالين'in sonudur. Ancak Medine ve Basralıların sayımına göre üç tât durak vardır: Birincisi يوم الدين; ملك يوم الدين; ikincisi نستعين; وإياك نستعين; üçüncüsü ise ولا الضالين kelimeleridir."¹²⁶

Örnek 3: *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ, ed-Dânî (ö. 444)*

"Teavvüz, besmele, يوم الدين, مالك يوم الدين ve وإياك نستعين ve ولا الضالين kelimelerinin sonları tât duraktır. غير أنعمت عليهم kelimesinin sonu tât ve kâfi olmayıp hasen duraktır. غير kelimesinin sonu ister صراط الذين'deki الذين'den bedel olmak üzere esre olsun, isterse hal yahut istisna takdirinde mansup olsun söz konusu durağın hasen olma hükmü değişmez. Ayrıca bu surenin bütün ayetlerinde durarak okumak, sünnete dayanması nedeniyle, hasen kabul edilir.

Mekruh, kabîh durakları ise burada saymıyoruz. Mübdelün minh ile bedelin, men'ût ile na'tın, matufu aleyh ile matufun, müekked ile te'kidin arasını ayıracak şekilde durmayla alakalı söylediğimiz bilgilere havale ederek burada mekruh durakları tekrarlamıyoruz."¹²⁷

Örnek 4: *Menâru'l-hüdâ fi beyâni'l vakf ve'l-ibtidâ, el-Uşmûnî (ö.1100)*

¹²⁶ el-Enbârî, *Îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ, 1/474-478.*

¹²⁷ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ, 17.*

olabilir. Örneğin, *أَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ* cümlesi, *لِلْمُتَّقِينَ* kelimesinin sıfatı kabul edilirse, *هُمُ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ* Öte yandan, *أَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ* takdirinde merfu bir cümle; ya da *أَعْنِي الَّذِينَ...* takdirinde mansup bir cümle sayılırsa, bu durumlarda vakf-ı kâfi olur. Başka bir açıdan *أَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ* cümlesi mübteda, *أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ* kısmı haber kabul edildiğinde ise vakf-ı tam olur.¹³⁵

Sure başlarıdaki haruf-u mukattaalar üzerindeki durakların da bir iraba göre farklı, başka bir iraba göre farklı isim alabildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Örneğin bu harfler, haberi mahzûf mübteda yani *هَذَا* *أَمْ* veya mübtedası mahzuf haber yapılırsa, yani *أَمْ هَذَا* gibi; ya da mahzuf mukadder bir fiil takdir edilir de *قُلْ* *أَمْ* anlamı verilerek bu harfler meful sayılırsa, devamında gelen kısım cümle-i istinafiye kabul edilir ve üzerlerinde durmak vakf-ı tâm olur. Böyle değil de bu harfler mübteda, sonrası haber kabul edilirse o zaman aynı yerler vakf-ı tâm olmazlar.

Özetle kıraat farklılığı, i'râb farklılığı ve tefsir farklılığı gibi etkenler aynı durak yerinin farklı isimler ve hükümler almasına neden olur. Şimdi bu durumu alanla ilgili temel üç kaynaktan örneklemek istiyoruz. Mesela, *تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَرَبُّهَا مَا كَسَبَتْ* ayetindeki¹³⁶ durak yerleriyle ilgili farklı kaynaklarda şu açıklamalar yer alır:

Ebû Bekr b. Enbârî (ö. 328) ayetteki durak yerlerini şöyle açıklar: ¹³⁷

والوقف على (خلت) حسن، والوقف على (لها ما كسبت) حسن. وكذلك الوقف على (كسبتم). الوقف على قوله: (ولا تسألون عما كانوا يعملون) تام.

Dânî (ö. 444) ise durakları şu ifadelerle açıklar: ¹³⁸ *{قد خلت} كاف*. *{ومثله} ما* ¹³⁸ *{كسبت} كسبت* *{ومثله} ما كسبتم* ، *{عما كانوا يعملون} تام*

Uşmûnî'nin (ö. 1100) eserinde ise şu açıklamalar yer alır: ¹³⁹

{خَلَّتْ} حسن هنا، وفيما يأتي؛ لاستئناف ما بعده، ومثله «كسبت» هنا، وفيما يأتي، وكذا «كسبتم» هنا، وفيما يأتي؛ على استئناف ما بعده، وقال أبو عمرو في الثلاثة: كاف. {يَعْمَلُونَ} تام.

¹³⁵ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi kırââtî'l-aşr*, 1/180-181.

¹³⁶ Bakara 2/134.

¹³⁷ el-Enbârî, *Îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/534.

¹³⁸ ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 27.

¹³⁹ el-Uşmûnî, *Menâru'l-hüddâ fi beyâni'l vakf ve'l-ibtidâ*, 1/90.

Her üç eser de ayet sonunu tam durak olarak kabul etseler de ayet üzerinde yer alan diğer duraklar kimine göre hasen, kimine göre ise kâfi duraklardır. Farklı işaretleme sistemine sahip Secâvendî'nin ise bu ayet bağlamında diğerlerinin kâfi ya da hasen dediği duraklara câiz dediği görülür.¹⁴⁰

5. Secâvendî Sonrası Vakıf Çeşitleri

Muhammed b. Tayfur es-Secavendî (ö. 560/1165) yukarıda sayılan ikili, üçlü ve dörtlü taksimden farklı bir sistem geliştirmiş ve her bir durak için birer sembol harf atamıştır. O durakları "lâzım, mutlak, câiz, mücevvez li vechin, murahhas zarureten ve lâ yecûzü-câiz olmayan" şeklinde altılı taksime tabi tutar.

Ona göre *vakıf-ı lâzım*, durulmadan okumaya devam edildiğinde durağın iki tarafındaki cümlelerin birbirine karışacağı, ayetin anlamının değişeceği vakıftır. Örneğin, وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ayetinin¹⁴¹ sonundaki durak lâzım bir duraktır. Durulmaksızın devam edilirse يُخَادِعُونَ اللَّهَ cümlecigi¹⁴² مُؤْمِنِينَ kelimesinin sıfatı gibi; yani مَا هُوَ بِمُؤْمِنٍ مُخَادِعٍ şeklinde algılanabilir. Ayetin anlamı söz konusu kişilerden imanı nefyetmek ve hıda'yı isbat etmek iken, hıda'dan arınmış halis iman sahibi kişiler şeklinde tam zıt bir anlam ortaya çıkar. Benzer bir durum, yani sıfat olma hali لَا دُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ ayetinde¹⁴³ de söz konusudur. Şöyle ki, burada تُثِيرُ kelimesi, لَيْسَتْ دُولًا مُثِيرَةً لِلْأَرْضِ kelimesinin sıfatı olarak olumsuzluğa dâhildir. Ayet anlamındadır. Bu anlamın ortaya çıkması için iki kelimenin arasını ayırmamak gerekir. Lâzım vakfın diğer bir örneği de وَكَذَلِكَ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَكِد ayetinde¹⁴⁴ görülür. Şöyle ki, ayet sonunda durulmayacak olsa وَكَذَلِكَ سُبْحَانَهُ وَمَا فِي الْأَرْضِ cümlesi kelimesinin sıfatı zannedilebilir. Yani, sanki gökler ve yerde bulunanlara sahip bir çocuk nefyediliyormuş gibi; diğer bir anlatımla nefyedilen çocuk bu vasıfta olan çocukmuş gibi anlaşılabilirdi. Hâlbuki nefyedilen husus mutlak manada Allah'ın (c.c.) çocuk sahibi olmasıdır.¹⁴⁵

Mutlak vakıf, sonrasıyla başlamanın güzel olduğu vakıf çeşididir. Mutlak kelimesi, vakfın lüzûm, cevâz ve ruhsat gibi bir kayıt ile mukayyet olmadığını ifade eder. Burada sözcüğün Türkçede sonraları kazandığı *kesinlikle* anlamı söz konusu değildir. Yani kesinlikle durulacak bir yer anlamı çıkarılmamalıdır. Bu

¹⁴⁰ Muhammed b. Tayfûr Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, ed. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed El-İdî (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd Nâşirûn, 1427), 1/241-242.

¹⁴¹ el-Bakara 2/8.

¹⁴² el-Bakara 2/9.

¹⁴³ el-Bakara 2/71.

¹⁴⁴ en-Nisâ 4/171.

¹⁴⁵ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 157.

durakta vakfetmeden devam etmek mümkün olsa da durmak tercih edilir.¹⁴⁶ Bunlar Kur'an'da değişik şekillerde yer alır. Bazen *اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ* ayeti¹⁴⁷ gibi isim cümlesi; bazen *سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ* ayeti¹⁴⁸ gibi fiil cümlesi olarak gelir. Zaman zaman *وَعَدَ اللَّهُ* cümlecisi¹⁴⁹ ve *سِنَّةَ اللَّهِ* ifadesi¹⁵⁰ gibi mahzup bir fiilin mefulü olarak gelir. Yine *مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ* ayetinde¹⁵¹ görüldüğü gibi şart cümlesi olarak; yada *أَتُرِيدُونَ أَنْ يُكْفَرُوا بِمَا كَفَرُوا مِنْ أَجْلِ اللَّهِ* ayeti¹⁵² gibi açık ve *أَتُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا* ayeti¹⁵³ gibi kapalı soru kalıplarında gelir. Yine *إِن يُرِيدُوا إِلَّا فِرَارًا* ayeti¹⁵⁴ ve *مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ* ayeti¹⁵⁵ gibi olumsuz cümle olarak da gelir. Tabi bütün bunlar kendilerinden önce geçmiş bir kavlin hikaye edileni olmamaları halinde söz konusudur.¹⁵⁶

Câiz vakıf ise iki farklı etken nedeniyle faslın da vaslın da caiz olduğu vakıf çeşididir. Örneğin *فَبَلِّغْكَ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُؤْفِقُونَ* ayetinde¹⁵⁷ üzerinde durmak böyledir. *وَبِالْآخِرَةِ* cümlesindeki vâv'ın atıf edatı olması vaslı gerektirirken, mef'ûlün fiilden önce gelmiş olması, yani *بِالْآخِرَةِ* takdirinde olan cümlelerin nazım akışındaki kopukluk da vakfı gerektirir.¹⁵⁸ Bakara 30. ayet, ... kısmında yer alan sorunun *وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ* cümlecisiyle son bulma ihtimali faslı gerektirirken, *وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ* cümlesindeki vâv'ın haliye olma ihtimali de vaslı gerektirir. Nisâ 11'de yer alan *أَبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ* cümlesindeki durak da câiz durak örneklerindedir. Bu cümlelerin mahzup bir mübtedanın haberi, yani *هَمَّ أَبَاؤُكُمْ* لا تَدْرُونَ ... kısmının ise haber olma ihtimali vaslı gerektirir.¹⁵⁹ Bakara 141. ayette *وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ* ayetinde de benzer bir durum vardır. Burada vâv'ın atıf edatı olma ihtimali vaslı

¹⁴⁶ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 157. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 272.

¹⁴⁷ eş-Şûrâ 42/13.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/142.

¹⁴⁹ en-Nisâ 4/122.

¹⁵⁰ el-Ahzâb 33/38.

¹⁵¹ el-En'âm 6/39.

¹⁵² en-Nisâ 4/88.

¹⁵³ el-Enfâl 8/67.

¹⁵⁴ el-Kasas 28/68.

¹⁵⁵ el-Ahzâp 33/13.

¹⁵⁶ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 157.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/4.

¹⁵⁸ Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 1/128; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 157.

¹⁵⁹ Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 1/129, 415.

gerektirirken, istinafiye olma ihtimali faslı gerektirir.¹⁶⁰

Mücevvez li veçhin, ismin de ifade ettiği gibi bir yönden vasletmeyi, başka bir mana yönünden de vakfetmeyi gerektiren durak çeşididir. Örnek vermek gerekirse فَالَا يُخَفُّ عَنْهُمْ الْعَذَابُ¹⁶¹, ayetinde¹⁶¹, فَالَا يُخَفُّ عَنْهُمْ الْعَذَابُ cümlesindeki fâ, cevap ve ceza anlamı taşıyan takibiye olarak alındığında vasl caiz olur. Diğer taraftan, fâ ile başlayan cümlelerin müstakil bir cümle olma ihtimali da faslı mümkün kılmaktadır.¹⁶²

Murahhas zarureten, duraktan öncesi ve sonrası birbirinden bağımsız olmayan, fakat nefesin kesilmesi ya da sözün uzunluğu gibi sebeplerle ruhsat verilen durak çeşididir. Durulması halinde, duraktan sonraki kısım anlaşılır bir cümle olduğundan, geriden alıp yeniden okumak gerekmez. Örneğin, الَّذِينَ يَنْفُضُونَ¹⁶³ kısmı وَتَقَطُّعُونَ¹⁶³ ayetinde¹⁶³ fiiline matuftur. Her iki eylemin faili de aynıdır. Bu açıdan yani, failer aynı olduğu, fiiller birbirine atfedildiği için cümleler birbirinden bağımsız değildir. Buna karşın ikinci cümle de kendi başına anlaşılır bir cümledir.¹⁶⁴ Benzer bir durum بِنَاءِ¹⁶⁵ ayetinde¹⁶⁵ de söz konusudur. Şöyle ki okuyucunun بِنَاءِ kelimesinde durması halinde, geriden alarak okuması gerekmez. وَأَنْزَلَ¹⁶⁶ kısmından başlayarak okunmaya devam eder. Aslında, ayetin أَنْزَلَ ile başlayan kısmı, öncesinden bağımsız değildir. Fakat duraktan sonraki cümle kendi başına anlaşılır bir cümle olduğundan iki cümle arasında durmağa ruhsat verilmiştir.¹⁶⁶

Câiz olmayan vakıf ise şart-cevap, mübdelün minh-bedel, mübteda-haber, mevsuf-sıfat, mensûku aleyh-mensûk, âmil-mamûl, müstesnâ-müstesnâ minh gibi mâbâdi ile ilgisi olan yerlerde durmaktır.¹⁶⁷ Lâm-elif harfi ile gösterilir. Lâm-elif işaretinin bulunduğu yerlerde vakıf yapılırsa geriden alınarak devam edilir. Şayet bu işaret ayet sonlarında bulunuyorsa bu, önceki ayetin manasının devam ettiğini; başka ifadeyle, bu işaret aralarında iki tarafında yer alan ayetler arasında

¹⁶⁰ Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 1/129, 241.

¹⁶¹ el-Bakara 2/86.

¹⁶² Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 1/130; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 157; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 272.

¹⁶³ el-Bakara 2/27.

¹⁶⁴ Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 1/148.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/22.

¹⁶⁶ Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 1/131; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 158; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 273.

¹⁶⁷ Secâvendî, 'İlelü'l-vukûf, 1/132-149; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2015, 158; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 273.

anlam ilişkisinin devam ettiğini gösterir. Ancak ayet sonlarındaki böylesi yerlerde durmak da geçmek de câizdir; durulunca geriden alınmaz.¹⁶⁸

Secâvendî bu grupların her birine, grup isminden alınma bir sembol-harf atadığını, durulmayacak yerleri لا, vakf-ı lâzım için م, mutlak için ط, câiz için ج, mücevvez li-vechin için ز, murahhas zaruretini durağı için ص harflerini tayin ettiğini söyler.¹⁶⁹

Yukarıda eserlerinden örnekler verilen şahıslar gibi Secavendî de 'İlelü'l-vukûf adlı eserinde baştan sona Kur'an metni üzerinde, sure sure, ayet ayet durak yerlerini göstermiştir. Diğer eserler için yapıldığı şekliyle onun eserinden de bir örnek vererek konuyu tavzih etmek yerinde olacaktır.

Örnek: 'İlelü'l-vukûf, Secâvendî (ö. 560/1165)

"Besmelenin sonuna bir işaret koymaz, العالمين'in sonuna sıfat ile mevsufun arasını ayrılmasın diye لا işareti koyar. الرَّحِيمِ 'in sonunda da aynı gerekçeden dolayı لا işareti vardır. كَلِيدِينَ kelimesinin üzerinde ise ط durağı vardır. Çünkü hitap gaibden muhataba yönelmektedir. نَسْتَعِينُ 'in sonunda da ط durağı vardır. Çünkü sonrasında dua başlayacaktır. الْمُسْتَقِيمِ 'in sonunda da bedel ile mübdelün minh arası ayrılmasın diye لا işareti vardır. أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ 'in sonunda da bedel ya da sıfat mübdelün minh ya da mevsuftan ayrılmaz diye لا işareti olduğu görülür."¹⁷⁰

Secâvendî'nin geliştirdiği harf sistemine dayalı usûlün ilk defa mushaf üzerine ne zaman işlendiğini yıl olarak tespit etmek güç olsa da kendisinin 506/1165 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde, bu çalışmanın 5. hicri asrın sonlarıyla 6. asrın başlarında yapılmış olduğu söylenebilir. Onun bu usûlü biraz daha geliştirilerek, Fas ve Cezâyir gibi mağrib ülkeleri dışında kalan doğu nüshalarında kullanılmıştır.¹⁷¹

Burada sayılanlardan başka bazı vakıf çeşitleri daha vardır. Bunların başında vakf-ı muanaka gelmektedir. Vakf-ı murakabe de denilen bu durak çeşidi, mushaf üzerinde iki grup üç nokta ile (؎) gösterilir ve literatürde şöyle tanımlanmıştır: "Bir veya birkaç kelime arayla peş peşe gelen, üçer adetlik iki grup noktadan sadece birisinde durulan, ikisinde birden durulmayan vakıftır."¹⁷² Bu tür

¹⁶⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 273.

¹⁶⁹ Secâvendî, *'İlelü'l-vukûf*, 1/169.

¹⁷⁰ Secâvendî, *'İlelü'l-vukûf*, 1/171-172.

¹⁷¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, 59.

¹⁷² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 274.

vakıflara ilk dikkat çeken kişi hadis, kıraat ve nahiv âlimi Ebû'l-Fazl er-Râzî (ö. 454/1062) olmuştur. Sayıları hakkında ise ittifak yoktur. Konuya dair çalışmalarda 18, 34, 35, 36 ve 42 gibi rakamların verildiği görülür.¹⁷³

Kaynaklarda diğer bazı vakıf çeşitlerinden de söz edilir. Örneğin, vahy esnasında Cebrâil'in yaptığı bildirilen vakıflara vakf-ı Cibrîl adı verilmiştir. Yine, Hz. Peygamber'in kıraatı esnasında yaptığı bildirilen vakıflara da vakf-ı nebî denilmektedir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in dua ve niyaz maksadıyla yapmış olduğu vakıflara vakf-ı gufrân; Bakara 2/286, Fussilet 41/46 örneklerinde olduğu gibi birbirinin muadili ve tamamlayıcısı olan, birbirinin anlamını tamamlayan yerlerde yapılan vakıflara vakf-ı izdivaç; Fetih 48/9 örneğinde olduğu gibi, âyette ifade edilen mânânın doğru anlaşılmasını sağlamak için, yani birinci zamirin Peygamber'e (a.s.), ikinci zamirin ise Allah'a (c.c.) ait olduğunu göstermek için yapılan duruşlara da vakf-ı beyân denilmiştir. Öğrenciyi bilgilendirmek ve imtihan etmek için yapılan vakıflara el-vakfu'l-ihbarî, bir kelimedede muhtelif kıraat vecihlerini cem etmek üzere yapılan vakfa da el-vakfu'l-intizârî terimleri kullanılmıştır.¹⁷⁴

Vakıf ve ibtidâ ile ilgili olarak değinilmesi gereken diğer bir nokta da konunun fıkhi boyutudur. Kur'an metnini tâm, kâfi, hasen, kabih ya da lâzım, mutlak, câiz v.dğr. istilahlara riayet ederek okumak nazım ve anlam için önemlidir. Okuyucuyu hatalardan korur. Ancak okuyucunun yanlış anlam çıkarmak gibi bir art niyeti olmaksızın yapabileceği hatalar hoşgörü ile karşılanmıştır. Özellikle ibadetlerde kasıtsız olarak yapılan hatalar nedeniyle namazın fasit olmayacağı görüşü tercih edilen görüş olmuştur.¹⁷⁵

6. Durak İşaretlerinin Bugünkü Mushaflara Yansıması

Durak işaretlerinin günümüz mushaflarında gösterilmesiyle ilgili biri ülkemizde, biri Medine'de ve diğeri de Cezair'de olmak üzere resmi kuruluşlar tarafından yayınlanan mushaflar incelenmiştir. Ülkemizde basımı yapılan mushaflara, DİB başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu tarafından onay verilmektedir. Bu kuruldan onay alan mushaflarda secavend durakları, “ج, ط, م”

¹⁷³ Recep Koyuncu, *Kur'an-ı Kerîm'in Anlaşımında Vakf-İbtidânın Rolü*-İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği-(Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 95; Ali Turgut, “Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed b. el-Hasen b. Bündâr er-Râzî el-İclî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV, 1994), 10/315; Muhammed Ersöz, “Vakf-ı Murâkabe Ve Kur'an'ı Anlamaya Etkileri (Secâvendî'nin İlelü'l-Vukûf Adlı Eserindeki Açıklamalar Özelinde)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/40 (16 Ocak 2016), 166.

¹⁷⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 268-269.

¹⁷⁵ Dâni, *el-Muktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 13; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 277.

ص, لا, ز, ع” gibi harf; “ف” gibi emir fiili ve (• •) gibi üç noktalı sembollerle gösterilmektedir. Kullanılan sistemin ve terminolojinin bazı ilavelerle Secâvendî'nin İlelü'l-vukûf'ta belirlediği sistem ve terimler olduğu anlaşılmaktadır. Metin üzerinde durak yerlerini gösteren harf, kelime ve sembollerin ne anlama geldiği genellikle mushafların son kısmında Arapça olarak açıklanır.¹⁷⁶

İkinci olarak Medine'de konuşlu *Mücemmau'l-Melik Fehd* isimli kuruluşun yayınladığı mushaflara bakılmıştır. Bu mushaf nüshalarında da kullanılan sistematik Secavendî'ye ait olmakla beraber onun kullanmadığı bazı terim ve semboller de yer alır. Örneğin, *vakf-ı lazım* için م, *vakf-ı caiz* için ج, *vakf-ı evlâ* için قلى, *vasl-ı evlâ* için صلى, *vakf-ı muaneka* işareti olarak (• •) ve *vakf-ı memnu'* işareti olarak دا harfi kullanılır. Bu işaret ve sembollerin ne anlama geldiği yine mushafın son kısmında açıklanır.¹⁷⁷

Aynı terminolojiyi esas alan Diyanet ve Medine nüshaları karşılaştırıldığında, aralarında bazı farklılıkların olduğu görülür. Şöyle ki, bir tek ayet üzerinde gösterilen durak işaretlerinin iki nüshada farklı sembollerle gösterildiği görülmektedir. Örneğin, Bakara 2/148; Mâide 5/116, er-R'ad 13/17 ve Secde 32/18'de yer alan duraklar Türkiye baskısı mushaflarda ط sembolüyle gösterilirken, aynı yerler Medine nüshasında ج simgesiyle gösterilir. Yine Yûsuf 12/108'de yer aldığı gibi birinde ط ile gösterilen durak, diğerinde صلى sembolüyle gösterilir. Bu örneklerde görülen farklılık, bir tek ayette yer alan durakların farklı terimlerle isimlendirilmesinden ibarettir. Ancak iki nüsha arasındaki farklılık bundan ibaret değildir. Bazen birinde bulunan durağın diğer nüshada durak olarak hiç yer almadığına şahit olmak mümkündür. Örneğin Medine baskısı mushaflarda Yûsuf 12/108'de وَمَنْ أَتَّبَعْنِي kelimesinin sonunda ج durağı yer alırken; ülkemizde basılı mushaflarda ayet üzerinde durak yoktur. Burada, iki nüsha arasında görülen bu kabil farklılıkların, örnek verilen yerlerle sınırlı olmadığını da belirtmek gerekir.

Üçüncü olarak Cezâir Din İşleri ve Evkaf Bakanlığı tarafından yayımlanan Mushaf incelenmiştir.¹⁷⁸ Bu mushaf yukarıda zikredilen iki nüshadan farklı bir sisteme sahiptir. Şöyle ki burada Secâvendî öncesi geliştirilen hasen, tâm ve kâfi terminolojisi esas alınır. Ancak bu durakların hepsini birden ifade etmek üzere

¹⁷⁶ Bk. Kur'an-ı Kerim, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2016.

¹⁷⁷ *Kur'an-ı Kerim*, (Medine: Mücemmau'l-Melik Fehd li Tıbbâti'l-Mushafi'ş-Şerif, 1427/2006), s.

¹⁷⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Cezâir, Vizâratu Şuûni'd-Diniyyeti ve'l-Evkâf, 1439/2017.

Arapça “dur, sus” anlamlarına gelen صه kelimesinin ilk harfi ص durak işareti olarak kullanılır. Diğer bir ifadeyle mushafta ص harfinden başka durak işareti yoktur ve bu harf detay vermeksizin hasen, tâm ve kâfi durakları gösterir.

7. Tefsirle Olan İrtibatı

Duraklar konusu tefsir ilmiyle yakından alakalıdır. Öncelikle, konu üzerinde çalışan bilginler durak yerlerinin belirlenmesinde nahiv, kıraat ve konuyla ilgili rivayetlerin yanında tefsir ilminden de yararlanmışlardır. Şöyle ki, gerek Secavendi gerekse ondan önce konuyla ilgilenen alimler durak yerlerinin belirlenmesinde lafzın tamam olup olmamasına, mananın tamam olup olmamasına ve anlam bozulmasının gerçekleşip gerçekleşmediğine bakmışlar, bu açılardan duraklara tâm, kâfi, lâzım, mutlak v.dğr. gibi isimler vermişlerdir. Bu isimlendirme, ya da gruplandırma çalışmalarında başka disiplinlerin yanında tefsir ilminden de istifade etmişlerdir. Konunun tefsirle ilgili diğer bir yönü de durakların ayetlerde oluşturdukları anlam farklılıklarıdır. Çalışmanın bu kısmında bazı örnekler üzerinden bu konu incelenecektir.

Ele alınacak ilk örnek, Âl-i İmrân 7. ayetteki durak yeridir. Sözkonusu ayette müteşabihati kimlerin bilebileceği, durağın konumuna göre ortaya çıkmaktadır. Ayetin konumuzla ilgili kısmı şöyledir:

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرُّسُلُ حَوْنٌ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا

Bu metin üzerinde durağı *lafzatullah'*ın sonunda kabul edenlere göre¹⁷⁹ anlam şöyle oluşmaktadır: “Müteşabihatın te’vilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler: ‘Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır’, derler.”

Diğer taraftan durağı *ilim* kelimesinin sonunda kabul edenlere göre¹⁸⁰ ise ayet şöyle bir anlam kazanmaktadır: “Oysa müteşabihatın te’vilini ancak Allah ve ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır diyen ilimde yüksek payeye erişenler bilir.”

Konuyla ilgili diğer bir örnek Hadîd suresi 27. ayette görülür. Başka hususlarla beraber ruhbanlıktan da söz eden ayetin metni şöyledir:

ثُمَّ فَفَعَلْنَا عَلَىٰ آثَرِهِمْ يُرْسِلْنَا وَفَقَعْنَا بِعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً

¹⁷⁹ Dâni, *el-Müktefâ*, 37; Secâvendî, *İlelu'l-vukûf*, 1/361; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, 1/126; Yusuf YURT, “Sıfat Ayetlerinin Türkçe Çevirilerine Bakış”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (18 Aralık 2020), 885.

¹⁸⁰ Dâni, *el-Müktefâ*, 38; Secâvendî, *İlelu'l-vukûf*, 1/361; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, 1/126-127; Zemahşeri, *el-Keşşâf Tercümesi*, 1/193.

وَرَحْمَةً وَرَهَابِيَّةً أَتَبَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا أُتِيعَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَائِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْهُمْ
أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

Bu ayette de رَحْمَةً ve رَهَابِيَّةً kelimelerinde durulabileceği ileri sürülmüştür. Durağı *rahmet* kelimesinin üzerine koyanlara göre¹⁸¹ ayetin anlamı şöyledir: “Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu İsa’yı da gönderdik, ona İncil’i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır.”

Öte yandan, durağın *rehbaniyyet* kelimesinin üzerine de olabileceğini söyleyenlere göre¹⁸² ise anlam şöyle olur: “Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu İsa’yı da gönderdik, ona İncil’i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat, merhamet ve icat ettikleri bir ruhbanlık yerleştirdik. Biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için bunu yapmışlardı, ama ona hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır.”

Konumuzla ilgili diğer bir örnek de içinde fıkhi hüküm barındıran Nûr suresi 4 ve 5. ayetleridir. İlgili ayetlerin metni şöyledir:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْتَلِبُوهُمْ ثُمَّ لَمَّا جُلِدُوا كَانُوا سَوَاءً مَلُومِينَ ۖ وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۚ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ۚ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Durak yeri olarak 4. ayette yer alan *أَبَدًا* kelimesini kabul edenlere göre¹⁸³ ayetin anlamı şöyledir: “İffetli kadınlara zinâ isnâd edip de sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun; ebediyen onların şahitliğini kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ama bundan sonra tevbe edip düzelenler bunun dışındadır. Şüphesiz Allah başışlar ve merhamet eder.”

Bu kabule göre, zina iftiracısının şahitliği sonsuza kadar düşmüştür, bir daha şahitliği asla kabul edilmez. Buradaki *tevbe edenler* istisnası fıkıh hükmüyle ilgilidir, şahitlikle alakalı değildir. Yani tevbeden sonra hakkında fasık hükmü

¹⁸¹ Dâni, *el-Müktefâ*, 212-213; Secâvendî, *İlelu'l-vukûf*, 3/1000; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, 2/323; Zemaşşerî, *el-Keşşâf Tercümesi*, 6/596.

¹⁸² Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, 2/323; Zemaşşerî, *el-Keşşâf Tercümesi*, 6/596; The Qur'an, Arabic Text with corresponding English meanings (Riyâd: Saheeh International, 1997), 780.

¹⁸³ Dâni, *el-Müktefâ*, 143; Secâvendî, *İlelu'l-vukûf*, 2/734; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, 2/72.

kalksa da şahitliği makbul değildir.¹⁸⁴

Diğer yandan 4 ve 5. ayetleri muttasıl kabul ederek durağı 5. ayetin sonunda, غُفُورٌ رَّحِيمٌ kısmında, kabul edenlere göre¹⁸⁵ ise ayetin anlamı şöyle olur:

“İffetli kadınlara zinâ isnâd edip de sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun; ebediyyen onların şahitliğini kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak töbe edip kendini ıslah edenlerden hem fâsik damgası hem de şahitlik kısıtlaması kalkar. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁸⁶

Bu kabule göre ise hadd-i kazif cezasına uğramış ancak, infazından önce veya sonra, tevbe edip halini düzeltenlerin şahitliği kabul edilir. Kendilerinden fasıklık hükmü de düşer. Şahitliğinin sonsuza değin düşmesi sözkonusu değildir.¹⁸⁷

Bu örnekler durak yerlerinde meydana gelecek bir değişiklik doğrudan ayetin anlamını, diğer bir ifadeyle tefsirini etkilediğini gösterir.

Sonuç

Bu çalışmada mushaflar üzerinde özel sembollerle gösterilen ve yaygın olarak secavend durakları adıyla bilinen vakıflar incelenip tefsirle olan irtibatı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda alana ait ilk bilgilerin Hz. Peygamber döneminde sahabe yönelik Kur’an’ın öğretimi kapsamında şifahi olarak öğretildiği anlaşılmaktadır. Zamanla konu hakkında müstakil kitaplar kaleme alındığı ve bu konuda eser veren ilk ismin tâbiînden Şeybe b. Nisâh olduğu görülmüştür. Bunu kırâat-i seb’a imamlarından Ebû Amr, Hamza ve Nafi; kırâat-i aşere imamlarından Ya’kûb el-Hadramî ile Zeccâc, İbn Enbârî, Nehhâs, Dâni, Secâvendî, İbn Cezerî v.dğr. şahsiyetler takip etmiştir. Çalışmada Nehhâs, İbn Enbârî, Dâni, Uşmûnî ve Secâvendî’nin eserlerinden örnekler verilmiştir. İncelenen eserlerde önce rivayetlere, teorik bilgilere yer verildiği, daha sonra tüm Kur’an metni üzerinde ayet ayet durak yerlerinin gösterildiğine şahit olunmuştur.

Anılan kitaplarda duraklar için geliştirilen terminolojiyi iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grupta yer alanlar “tâm, kâfi, hasen ve

¹⁸⁴ Dâni, *el-Müktefâ*, 143.

¹⁸⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 143; Secâvendî, *İlelu'l-vukûf*, 2/734; Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, 2/72.

¹⁸⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfiî*, ed. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, (*el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suudiyye: Dâru'l-Tedmiriyye*, 1427), 3/1119.

¹⁸⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, ed. Abdulmuhsin et-Turkî, (y.y: Dâru'l-Hicr li't-Tibâa, 1422), 17/162; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, ed. Sıtkı Muhammed Cemîl - İrfân Aşşâ (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1995), 12/165.

kabîh” gibi terimleri kullanırlar. Bu terminolonin günümüzde Cezâir gibi bazı Kuzey Afrika ülkelerinde basılan mushaflarda takip edildiği görülmüştür. İkinci gruptakiler “lâzım, mutlak, câiz, mücevvez li vechin, murahas zarureten, câiz olmayan” gibi terimler geliştirmişlerdir. Secâvendî’ye ait bu terminolojinin, ilkin nispetle daha yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür.

Yapılan çalışmada Müslümanların Kur’an-ı Kerim’in yazılması, okunması, tefsir edilmesi gibi faaliyetler bağlamında vakıf ve ibtidâ ilmine gereken önemi verdikleri görülmektedir. Ancak bu alanda, çalışmada isimleri zikredilen zâtlar tarafından verilen eserlerin mevcut yapılarıyla halka yönelik değil, ilim ehline yönelik olduğu da bir hakikattir.

Diğer taraftan eserlerdeki teorik bilgilerin pratikte Kur’an okuyucusuna yardımcı olacak şekilde Kur’an metni üzerinde sembol harflerle gösterilmesi bu ilmin halka inmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Secavendî’nin geliştirdiği sembol harflerin Kur’an metni üzerine ilk defa ne zaman ve kim tarafından tatbik edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu konuda söylenebilecek en doğru ifade bu çalışmanın en erken hicri 6. asırda yapılmış olması ihtimalidir.

Vakf-ı Cibrîl ve vakf-ı nebî gibi ancak rivayetle bilinebilecek bazı vakıf yerleri ile Hz. Peygamber’in ayet sonlarında durma uygulaması hariç tutulduğunda, tâm, kâfi, hasen, kabîh, lâzım, mutlak, mücevvez, murahas, memnu ve muanaka gibi vakıf çeşitlerinin geliştirilmesinde ve Kur’an metni üzerindeki yerlerinin tespitinde Arapça dil bilgisine dayanıldığı, nahivden ve i’rabu’l-Kur’an ve tefsirden azami derecede istifade edildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle konunun dirayete bakan yönünün rivayete dayanan tarafından çok fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek durak yerleri terimleri için verilen örneklerden ve gerekse çalışmada yer verilen diğer örneklerden anlaşıldığı kadarıyla durak yerleri ayetlerin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Örneğin, müteşabihatı Allah’tan başkasının bilip bilemeyeceği, Hristiyanlıkta ruhbanlığın olup olmadığı ve haddi kazif cezasına maruz kalmış birinin şahitliğinin makbul olup olamayacağı gibi konuların belirlenmesinde durak yerlerinin etkin rol oynadığı ortaya çıkmaktadır.

Alanda verilen eserler hep kıraat ilmiyle ilgili görülmüştür. Fakat çalışmamızda yer verilen örnekler dikkate alındığında bu eserleri özellikle Kur’an metni üzerinde durulabilecek ve durulmayacak yerleri belirleme faaliyetini bir tefsir çalışması olarak nitelemek pekâlâ mümkündür. Çünkü bu alanda yapılan çalışmalarda lafzın tamam olması, mananın tamam olması, cümlelerin önü ve ardıyla olan irtibatı, anlam bozulması gibi noktalar üzerinde durulmuştur. Tefsir

muradullah'ı anlama çalışması olarak tanımlandığında; secavend durakları da Kur'an metninden anlaşılacak manaları açığa çıkarmak, doğru anlaşılmasını temin etmek, anlam bozulmalarını önlemek, yanlış mana vermenin önüne geçme faaliyeti olarak görüldüğünde her iki ilmin iç içe olduğu yani tesir ile vakıflar konusunun birbirini tamamlayan ilimler olduğu sonucuna varılmaktadır.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. *Hız Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerîf (Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası)*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1. Baskı, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. "Secâvendî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1.Baskı). 36/268-269. Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 33. Baskı, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/4661-463. Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Çetin, Abdurrahman - Topuzoğlu, Tefvik Rüşdü. "Fasıla." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/209-210. Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *El-Muktefâ Fi'l-Vakf ve'l-Ibtidâ*. ed. Muhittin Abdurrahman Ramazan. Dâru Ammâr, ty.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *El-Beyân Fî 'addi Âyi'l-Kur'ân*. ed. Gânim Kudurî el-Hamed. Kuveyt: Merkezu'l-Mahtûtât ve't- Türâs, 1414.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. ed. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabalalı. Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1.Baskı, ty.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Îzâhi'l-Vakf ve'l-Ibtidâ*. ed. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dimeşk: Mecmeu'l-lugati'l-Arabiyye, 1390.
- Ersöz, Muhammed. "Vakf-I Murâkabe Ve Kur'an'ı Anlamaya Etkileri (Secâvendî'nin İlelü'l-Vukûf Adlı Eserindeki Açıklamalar Özelinde)." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/40 (January 16, 2016).
- Hemedânî, Ebû Alâ Hasan b. Ahmed. *Et-Temhîd Fî Marifeti't-Tecvîd*. ed. Gânim Kaddûrî El-Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 1. Baskı, 2000.
- İbnü'l-Cezeri, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *En-Neşr Fî Kırrâti'l-Aşr*. ed. Zekeriyâ 'Umayrât. Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Baskı, 2011.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: İFAV, 15.Baskı, 2009.

Koyuncu, Recep. *Kur'an-ı Kerîm'in Anlaşımında Vakf-İbtidânın Rolü (İbnü'l-Enbârî, Ed-Dânî ve Es-Secâvendî Örneği)*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2015.

Kur'an-ı Kerim. Cezâir: Vizâratu Şuûni'd-Diniyyeti ve'l-Evkâf, 1439/2017.

Kur'an-ı Kerim. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Kur'an-ı Kerim. Medine: Mücemmau'l-Melik Fehd li Tîbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 1427/2006.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *El-Câmi' Li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. ed. Sıtkı Muhammed Cemîl - İrfân Aşşâ. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed - Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Tefsîru'l-Celâleyn El-Muyesser*. ed. Fahrüddin Kubâde. Kâhire: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1. Baskı, 2003.

Meydânî, Abdullah Ali. *Fadlu Ilmi'l-Vakf ve'l-Ibtidâ ve Hukmi'l-Vakf Alâ Ruûsi'l-Âyât*. Riyâd: Dâru'l-Kâsım li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1. Baskı, 2002.

Mütercim, Âsım Efendi. *El-Okyanûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*. ed. Mustafa Koç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, 2013.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *Kitâbü'l-Çat' ve'l-I'tinâf*. ed. Abdurrahman b. İbrahim El-Matrûdî. el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1. Baskı, 1992.

Özek, Ali et al. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*. Medine-i Münevvere: Mecmeu'l-Melik Fehd, 2006.

Qur'ân Arabic Text with corresponding English meanings. Riyâd: Saheeh International, 1997.

Salih, Subhi. *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Derseadet, ty.

Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr. *İlelü'l-Vukûf*. ed. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed El-İdî. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd Nâşirûn, 2. Baskı, 1427.

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn. *El-İtkân Fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1394.

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn. *El-İtkân Fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru ibn Hazm, 2015.

- Temel, Nihat. "Kıraatte Vakf-İbtida Ve Anlama." *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî*. 271–305. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. ed. Ahmed Muhammed Şakir Mısır: Mustafa Babî el-Halebî, 2. Baskı, 1975.
- Turgut, Ali. "Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed b. El-Hasen b. Bündâr Er-Râzî El-İclî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1.Baskı). 315. TDV, 1994.
- Ünal, Mehmet. "Kur'ân'ın İç Düzeni." *Tefsir*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Baskı, 2015.
- Uşmûnî, Ahmed b. Abdulkerîm. *Menâru'l-Hüdâ Fî Beyâni'l Vakf ve'l-Ibtidâ*. ed. Abdurrahim Et-Tarhûnî. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2008.
- Uzun, Yakup. "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ." *Bilimname* 2021/44 (March 26, 2021), 163–205.
- Yarız, Enes. "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi." *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (June 30, 2018), 161–172.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Baskı, 1979.
- Yurt, Yusuf. "Sıfat Ayetlerinin Türkçe Çevirilerine Bakış." *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (December 18, 2020), 877–916.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır. *El-Burhân Fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1. Baskı, ty.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân Fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Web Siteleri:

- Yeni Şafak, "Hayat: İşte 6,9 milyarlık dünyanın din nüfusu". Erişim 03 Ocak 2021. <https://www.yenisafak.com/hayat/iste-69-milyarlik-dunyanin-din-nufusu-436757>
- ed-Duraru's-Seniyye. "el-Mevsûatu'l-hadîsiyyetu". Erişim 29 Temmuz 2021. <https://dorar.net/hadith/sharh/81226>